

USTE
SEMINER
TEBLİGLERİ

SOME PROBLEMS OF CONCEPT AND METHOD IN STUDYING
THE SOCIAL HISTORY OF REPUBLICAN TURKEY

Korkut Boratav

Paper presented to the International Workshop on
*Problems and Perspectives of Research and Documentation
on the Social History of 19th and 20th Century Turkey*

Amsterdam, 28 September-1 October 1988

International Institute of Social History

TÜRKİYE SOSYAL TARİH ARAŞTIRMA VAKFI

I. INTRODUCTION

In introducing the *International Review of Social History*, that prestigious journal which is currently published by our host, the International Institute of Social History, Prof. Rüter defined the scope of the discipline as follows: "Social history is taken to mean the history of estates, classes, social groupings regardless of name, seen both as separate and mutually dependent units."

I find this statement a useful starting point for the theme of this paper, i.e. "problems of concept and method in studying the social history of republican Turkey" for the following reasons:

First of all, Rüter makes it clear that classes and social groupings (and "estates", if you will) are the main units of analysis of social history. It follows that much confusion will prevail in our research unless we agree upon rigorous definitions and clarifications of the strategic concepts "social class" and "social group". I will later try to show that such a clarification would greatly help to eliminate a number of ambiguities in social history studies of 20th century Turkey, even among those structured around class-based approaches.

Such a clarification will directly lead to the question of whether (in Rüter's words) social classes and/or groups should be "seen as separate or mutually dependent units". Although Rüter's eclectic statement leaves this controversial issue open, I believe that a definite position-taking on the problem is required. I will try to argue that the degree, form and nature of "mutual dependency" should be seen as a major feature in distinguishing social classes from social groups and that this is one area of confusion which affects studies on 20th century Turkish society.

Rüter's reference to the "history of classes etc." leads immediately to a number of essential and methodological issues. If we commit ourselves to a class conception based on "mutual dependency", it follows that inter-class relations and struggles will naturally fall within the scope of social history. But does it exclude anthropological and sociological histories of social groups in "relative isolation" from others? Moreover, and more importantly, is a social history of interrelationships between social classes and the State a feasible task which can be distinguished clearly from political history? I will answer this last question in the affirmative

-a question which, however, immediately leads to the tricky concept of "the ruling class". My discussion will attempt to show that historical studies on Republican Turkey suffer from a number of misinterpretations on this particular problem.

Historical studies structured around class-based frameworks require an effective combination of theoretical abstraction with an appropriate set of empirical tools and material. I will try to demonstrate that such a combination has been an extremely difficult one for studies on 20th century Turkey and that the double risks of "theoricism vs. empiricism" have rarely been avoided.

These are the issues which I will take up in this paper. The paper is structured around three sections where the conceptual framework, the problem of "the ruling class" and methodological problems around "empiricism vs. theoricism" will be discussed respectively. Constraints of time and space preclude a full-scale survey of studies relevant for the social history of 20th century Turkey. However, a discussion in the abstract is hardly possible for our theme. I have therefore opted for a half-way solution and decided to use a single source when discussion around my points require concrete examples of history-writing. This is a recent work by Çağlar Keyder, a prominent social historian of Republican Turkey. His book is possibly the most appropriate single text for a discussion around the theme of this paper since it incorporates almost all the controversial positions with which I take issue.

II. SOCIAL CLASSES AND SOCIAL GROUPS: IS THE TURKISH BUREAUCRACY A "SOCIAL CLASS"?

If we intend to use social classes and social groups as basic units of analysis, we require an internally consistent and theoretically sound conceptual framework around which our definitions can be structured. I consider the *materialist interpretation of history* as the most appropriate theoretical attempt towards providing such a framework.

A fundamental proposition of historical materialism is that a particular class structure emanates from and, hence, corresponds to particular relations of production. As for various relations of production in class societies, they are defined and distinguished by specific mechanisms of extracting the surplus product from direct producers. This

initial extraction of the surplus constitutes primary relations of production.

If we come back to the issue raised in the introductory section of this paper, once we commit ourselves to the foregoing formulation, it becomes clear that social classes cannot be conceived "in isolation". A *specific duality of social classes*, in Rüter's words "mutually dependent on each other"; but also directly confronting each other, is therefore produced through particular *mechanisms of surplus extraction*. In other words, each class can only be defined with respect to its dialectical opposite within a distinguishable and well-defined mode of extracting the surplus product. Working class vs. the bourgeoisie, serfs vs. lords, the slave vs. the master are the well-known class dualities which emerge from capitalist, feudal and slave modes respectively. These examples do not exhaust the possible and actual historical variations based on e.g. semi-feudal, "Asiatic", petty-commodity producing modes. I will elaborate how some of these patterns are observed in 20th century Turkey further on.

When we come to the task of clarifying *social groups/strata* and distinguishing them from classes, the concept of the *redistribution of the surplus product* has to be introduced. In each social formation the initial extraction of the surplus is modified through market and non-market processes of redistribution i.e. *secondary relations of distribution*. Those who participate in this redistribution process in specified forms or distinguishable regularities constitute and hence define social groups/strata. A division into two broad groups are called for in this context: *Sub-groups of economically dominant classes* should be distinguished from *intermediate social strata*. In the former case in a capitalist economy, an *internal division of surplus value* takes place between industrial, financial and commercial capital and rentiers as sub-groups of the bourgeoisie. In the latter case -and taking a capitalist economy as an example once again- surplus transfer to the bureaucracy, to the self-employed professionals or (in the Turkish case) to the so-called "marginal groups" takes place through the intermediation of the market or of the state.

The foregoing propositions carry a number of implications for social history studies of 20th century Turkey. Among these, I will take a single issue for discussion on which divergent perceptions of social class

lead to serious conflicting interpretations and misunderstandings. This is the question of whether the Turkish bureaucracy of the Republican era should be considered a social class or not. Those social scientists (among whom Keyder is a representative) who answer this question in the affirmative constitute a school of thought which evidently conflicts with our understanding of the theoretical framework defining class structures in various social formations.

This line of thinking considers the Republican (and before that the Young Turk) bureaucracy as an almost direct and uninterrupted continuation of the Ottoman "state class" into the 20th century. It is well known that that particular class -although rarely under the same term- has been considered as one of the major classes of the Ottoman social formation by the theoreticians of the "Asiatic mode of production" school. We should immediately note that such a class formation fully fits in with the conceptual framework and with the definition of social class I presented earlier since in this mode a particular mechanism of extracting the surplus (i.e. through various mechanisms of taxation such as the tithe) produces a specific duality of social classes peculiar to this mechanism: The state class on the side of surplus extractors and the tax-paying peasantry on the side of direct producers... In my view the theoretical consistency of such a class structure is beyond dispute. However, when we come to the question of whether the historical-empirical reality of the Ottoman society corresponds to such a model, the answer becomes less straight-forward with every chance that the issue will remain unresolved: The rival schools of thought with respect to this question -i.e. the "Asiatic" vs. the "feudalist" schools- have been using more or less the same historical material, but keep arriving at totally conflicting conclusions. This is, typically, a case where commitment to a particular "model" has become an act of faith and historical reality and empirical material have become subordinate to model-building. I will come back to this last and methodological question with respect to the Republican era at the last section of this paper.

Even if we accept the empirical validity of the existence of a "state class" during the classical Ottoman society, it is the effective identification of this class with the Young Turk/Republican bureaucracy of the 20th century that creates a host of problems. The substantiation of such a position requires an extremely in-depth exposition and analysis of

the internal transformation of the Ottoman state class into its modern form and also an extremely painstaking analysis of the social origins and compositions of the modern bureaucracy as well as the individual biographies of its purported leading members (e.g. the Young Turk and Kemalist political cadres). Such an analysis is hardly undertaken.

Moreover, there is another and more fundamental theoretical difficulty with this particular treatment of the republican bureaucracy as a class - a difficulty which does not exist for the classical Ottoman period. Nobody can dispute the fact that the twentieth century bureaucracy is a salaried group within a modernised state structure. As the state finances became less and less dependent upon the taxation imposed upon agriculture during this century, one can hardly speak of the bureaucracy as a social class directly extracting a surplus from the peasantry within primary relations of production. The severance of the distributional trade-offs between the bureaucracy and the peasantry becomes complete and definite with the abolition of the tithe in 1925. The only interpretation consistent with the foregoing conceptual framework can consider the republican bureaucracy only as an intermediate social group which earns its revenues from a state budget to which the peasantry's contribution becomes mainly limited to its shares in indirect taxation. The bureaucracy with no direct trade-offs with a particular class may, however, include an upper echelon whose positions within the state enables conditions of material advantage originating from the hand-outs of the dominant economic classes. This is, however, a different question to which I shall return further on.

A simplified scheme reflecting the class structure and social stratification of the Turkish society during the republican period should, in my view, be constructed around the three observable relations of production, i.e. capitalist, semi-feudal modes and petty commodity production. The social classes which these modes create are, respectively, the working class vs. the bourgeoisie; landless (or small) tenant-farmers vs. landlords and market-oriented peasantry vs. merchants/moneylenders. This last group, to be considered a class in its full right, should be in its pre-capitalist forms. Four sub-groups of the bourgeoisie (industrial/agrarian, financial and commercial capital and rentiers) and three intermediate social strata (self employed and/or educated professionals, the bureaucracy and the so-called "urban marginals") can be

proposed as constituting the social groups subservient and peripheral to and outside the basic class structure.

III. SOCIAL CLASSES AND THE STATE: THE REPUBLICAN BUREAUCRACY AS THE RULING CLASS

In trying to delineate the scope of social history through Rüter's statement quoted above, when we come to an elaboration of the phrase "the history of classes and social groupings" the question we have to tackle is, evidently, "what kind of history?" This question immediately leads to a number of others: If it is wrong to define social classes in isolation, does it follow that the history of classes can only consist of the history of class struggles? But in that case, long periods in the evolution of social formations when class struggles appear to be dormant and take place only in the regularities of the economic domain ought to be excluded from social history's agenda. Such an orientation may also lead to the exclusion of those social groups whose participation within class struggles are extremely complicated and ambiguous. It is clear that narrow-minded answers to these questions would result in limiting the scope of social history into an extremely contracted area of exceptional periods and events. In rejecting such a narrow approach I would even prefer to go one step further and propose that a historical approach based on class terms cannot exclude covering interrelationships between social classes/groups and the state. State/class linkages should, therefore, be considered another area of investigation of social history.

I will discuss a few questions on historical investigations of state/class relations both in general terms and with respect to studies on twentieth century Turkey. In this case as well, a narrow interpretation which focuses on state/class relations only during those exceptional (i.e. revolutionary or counter-revolutionary) periods when classes engage in struggle for the conquest of state power would be counter-productive. It is unjustifiable to exclude those long and normal periods in the evolution of class societies when the decisive question of "which class rules?" has been resolved, but interrelationships between sub-groups of the ruling bloc and the state, as well as those between the subordinate social groups and the political superstructure are in flux.⁴

Do we have any theoretical guidelines for such an investigation? I believe that the best orientation is provided by a well-known thesis of the

materialist interpretation of history that during those periods of the "normal" evolution of social formations, the economically dominant (i.e. the major surplus-extracting) class controls the state as well. The changing internal balance of forces in-between the sub-groups of the dominant class determines the form and content of political power and this becomes an area of intra-class conflict, bargaining and compromise. Cases of coalitions between economically dominant classes for the control of state power can also be observed although -by the nature of things- these are destined to be unstable and usually correspond to historically transitory phases. A refined version of the same thesis emphasises the relative autonomy of the state at certain moments: The scope of this autonomy area -or the existence of a relatively large area of freedom independent of economically dominant classes- expands during periods of transition from one mode of production to the other. And it is during such transitory periods that this relative autonomy is occasionally mis-perceived by the observer, or even the social scientist, as if it is the state functionaries, the civil servants, in short the bureaucracy itself which was the ruling class.

This misperception is widespread among the scholars of those countries with long traditions of strong states and of authoritarian rule and it is natural that we should observe the same interpretation among social scientists and historians of twentieth century Turkey. This interpretation is objectionable not only because of its treatment of the bureaucracy as a social class -which I have already criticised above- but also because it sees the administrators of state functions throughout centuries of Ottoman rule and throughout the republican period as a single ruling class mainly undifferentiated in time.

The typical Turkish version of this approach, particularly in its newly acquired "liberal left" version sees the whole history of 19th and 20th century Ottoman/Turkish societies as a "class struggle" between two classes: The bureaucracy and the bourgeoisie. Although there are ups and downs in this struggle and phases of collaboration and coalitions, it is mainly seen as a struggle around the strategic question on who will be the ruling class. The conquest of the State power by the Young Turks and Kemalists in 1908 and 1920-1923 cannot be perceived as "historical ruptures", let aside as "revolutions" by this perspective, but rather as incidences of political conflicts between different factions of the

traditional ruling class and is to be distinguished from the major class conflict of the period -e.g. the bureaucracy/bourgeoisie conflict. Although advocates of this school see a gradual strengthening in the relative position of the bourgeoisie during the decades, the outcome is far from being resolved even as we approach the end of the century: Phases of progress of the bourgeoisie are followed almost without exception with periods of comebacks of the bureaucracy. The 1960, 1971 and 1980 military coups are interpreted as bureaucratic-military comebacks of this nature and the definite commitment of the post-1980 junta to the economic (and even the political and constitutional) program of the bourgeoisie is not explained. In slightly different phraseology, the Turkish history of the 20th century is seen as a continuous, pendulum-like and unresolved struggle between the State and Civil Society. The "left" and the working masses of the Turkish society are invited to join the active forces struggling for "civil society" the vanguard of which has always been the bourgeoisie. An undercurrent in this intellectual tradition represented, among others, by Keyder carries the same story only up to 1950, the year of Democratic Party's victory over the Kemalist party after which the bourgeoisie is admitted to have moved into a more permanent position of strength⁶.

The main flaw with this story of an all-powerful bureaucracy in its (classical and Western-styled) Ottoman, and then Young Turk, and finally Kemalist garbs but with no distinction in its social character and function as the only ruling class from the 14th (or 15th?) century up to the second half of the 20th century is its extreme simplicity: It moves over the six hundred years of history like a tank, levels all the hills and holes into a flat area and claims to explain everything. I have always doubted that those magic formulas which seem to explain everything but are actually devoid of substance. The theory of the bureaucracy as the (almost) perpetual ruling class suffers from a number of complications. The reluctance to define or delineate the bureaucracy with rigour and empirical clarity is one complication which I will discuss in the next section. Relations of the "bureaucracy" with the bourgeoisie is another complication which I will take up now.

When the theoretician or historian committed to the "Asiatic" mode of production models depicts the classical Ottoman "state class", he/she paints a picture in which this ruling class attempts to hinder as far as

possible the emergence of rival centres of economic power based on various forms of property and wealth and succeeds in this endeavour with respect to the Moslem population up to the end of the 20th century. But when the same theoretician (like Keyder) moves into the 20th century, particularly from 1914 onwards, he continues to tell the story of the same ruling class, albeit with a "reformist" facade, shifting to a strategy of nurturing and supporting the newly emerging Turkish bourgeoisie. This is not a one-way street: The higher echelons of the bureaucracy enrich themselves as a matter of policy and legitimately between 1914-1930 and illicitly during the 1930s and 1940s. As a result of this process, for example during the etatist period, "it becomes difficult to distinguish between the top ranks of the political class and industrial bourgeoisie, merged into a coalition...[of a] ruling bloc,...with conflicts remaining [only] at the level of dividing the spoils."

The question is well worth asking if these writers are speaking of the same social reality in referring to the Ottoman state class of the classical period with a definite bias against individual enrichment and to the Young Turk and Kemalist political cadres with intimate and mutually beneficial linkages with the bourgeoisie when they write sweepingly about the "bureaucracy as a ruling class" to analyse both phenomena. The reluctance to define and delineate operationally the strategic concept of "the bureaucracy" evidently is one major cause of the difficulties. However, and more importantly, it is evident that the analytical concept utilised here is not refined enough to capture the complex socio-economic phenomena occurring in the 20th century. In looking at the same phenomena of the state-bourgeoisie links, an alternative explanation based on the "embourgeoisement" of the political cadres following the collapse of the empire - a period during which the autonomy of the state had considerably and inevitably broadened- and the gradual conquest of the state by a bloc of economically dominant classes finalised not in 1950, but in 1946 seems a much more productive one. Once we liberate ourselves from the in-built dogmas of the model, it immediately becomes clear that the myth of "the bureaucracy as the ruling class" during the 20th century (or the first half thereof) is a totally redundant one.

IV. EMPIRICISM VS. THEORICISM: SOME METHODOLOGICAL REFLECTIONS:

Like most branches of social sciences, historical investigations confront the risk of falling into either one of the two methodological extremes: Empiricism vs. theoricism.

Empiricism as the widespread deviation in mainstream Turkish historians is characterised by an extreme down-to-earth approach based on detailed archive material and empirical investigation and by the rejection of the usefulness of any societal theory or of conceptual framework on relatively high levels of abstraction to explain the long-term (historical) movements of social systems. With respect to social history, empiricism does not reject the utilization of class-based concepts, but excludes any commitment to any theory of history (i.e. historical materialism) aiming to explain the long-term dynamics of class societies.

Theoricism in social history, on the other hand, is a more common disorder within the ranks of radical and/or Marxian-oriented social scientists and manifests itself in an excessive commitment to theoretical models coupled with selective use of empirical material in a sloppy way so as to support the pre-conceived theoretical scheme. It is, perhaps, not coincidental that in Turkey this tendency is mainly represented by non-historian social scientists whose direct contributions to our pool of historical findings are not extremely impressive and whose theoretical contributions are usually received with disparaging -and in many cases unjustified- indifference by professional historians.

A social scientist who, for example, defines his objectives in historical investigation as "focus[ing] on the relations among dominant classes and fractions and their attempts to attain, maintain and employ state power"⁷ is almost automatically preparing a trap for himself unless he takes extreme care to protect his work from the methodological biases of theoricism. Such an agenda (e.g. for 20th century Turkey) induces the theoretician to narrate a story structured around a few actors -e.g. industrial and commercial bourgeoisies, the bureaucracy and -in second rate and passive roles- the working class and the peasantry. A pre-conceived scenario allocates well-defined roles to these actors. Such a story cannot be narrated unless it is assumed that each one of these actors -e.g. classes- possesses a unified and single will with respect to its economic and political interests and acts accordingly and consistently.

Such a story-telling makes extremely interesting and exciting reading. But the reader may occasionally remember that what he is studying is not fiction, but social science. A researcher who takes social classes or groups thereof and intermediate social strata as the units of analysis of social history should not commit himself to this fictional and abstract methodological bias. He is not justified to disregard the extreme diversity, conflicting internal interests, elements of false consciousness and the unavoidable unpredictability -which is always present in social processes since they involve human beings- within each class, group or stratum. In practical terms this means that the researcher must be satisfied with establishing only general tendencies and loose and broad regularities with respect to the actions and economic and political destinies of these social actors. And even these modest conclusions can only be obtained on the basis of extremely systematic use and cautious interpretation of historical and empirical material.

It must be admitted that many contributions to 20th century Turkish social history suffer from the theoreticist's disorder. A typical case in point refers to the lack of any clear-cut definition of "the bureaucracy" in those studies in which this group is treated as the ruling class of republican Turkey. We do not know, for example in Keyder's book, if this "class" includes the totality of civil servants only or the educated professional self-employed, the intelligentsia in general as well. Or does the group include merely the political cadres, but only up to 1950 whatever their ideological orientations and social roots may be? After 1950 are we entitled to include only those political cadres with particular ideological orientations and political links (e.g. those belonging to the RPP or those serving the military governments) within the ranks of this "class"? And after 1980, for example, where are we supposed to place the mass of the civil servants who, by the dramatic erosion of their salaries, are gradually moving into the shanty-town areas of urban centres and are forced to the life-styles and consumption norms of the proletariat? Should we evict them from the ranks of the bureaucracy? Or, maybe, has the bureaucracy as a class disappeared altogether when it was removed from power (in 1950) or when the incomes of the group as whole deteriorated dramatically (post-1980)? These are the types of questions remaining unanswered in most contributions on republican bureaucracy.

As for the treatment of social classes/groups as actors in a pre-conceived scenario, a few examples may be in order: "The [19th century] bureaucracy...tended to favour a model of capitalist integration promising to uphold the claims of state functionaries as a surplus receiving class." "The bureaucracy [in the 1930s] reacted against incorporation into the capitalist system, and a class struggle ensued between it and the burgeoning bourgeoisie." "The poorer peasantry...preferred economic freedom in the form of market opportunity, although not as fervently as middle and rich peasants." "It was highly unlikely that [after 1960] any significant group within the bureaucracy...would advocate a prolonged regime...outside Western parliamentarism." "[The 1960 coup was] a marriage between bureaucratic hopes and the manufacturing bourgeoisie's demands." "Shanty towners reproduced...the anti-elite resentment they had carried with them." "[Following 1980] the bourgeoisie as a whole...made the choice for restricted democracy...[and] self-employed petty producers supported the new [post-1980] orientation."²³

These statements, all from Keyder, are supported by extremely loose and unsystematic empirical evidence and reasoning. I am aware that once we move into the level of abstraction embodied in the foregoing statements, their empirical substantiation usually emerges as a formidable and, at times, impossible task. I am also convinced of the occasional necessity to work at this level of abstraction. However, an excessive tendency to disregard altogether the task to formulate, construct and systematise criteria or indicators based on economic, political, legal or ideological information to support such theoretical assertions can hardly be defended. Otherwise, it may be always possible to substitute one set of abstract statements for another and contradictory set without even bothering to change the empirical ground but merely make different theoretical interpretations on the basis of the same historical facts. There is, evidently, no limit to variations on these themes unless methodological discipline is introduced into the use empirical/historical information.

What kind of empirical guidelines can one propose to salvage social history of republican Turkey from the excessive theoreticism afflicting some of our researchers? I believe that any historical investigation on the present century must make good use of the empirical material and findings emanating from various disciplines of social sciences and even from

unconventional sources. I will conclude this paper by suggesting a few ideas in this direction:

An essential element of social history investigations of republican Turkey should be seen as *quantitative indicators of primary and secondary relations of distribution*. The availability of this group of empirical inputs will eliminate all pretext for making speculative statements on changes in the relative economic positions of social classes/groups on the basis of which class positions are usually built. Wages/value added ratios and/or real wage, employment and labour productivity series are the relevant indicators of capitalist relations of production. For petty commodity production -with respect to the peasantry- changes either in the terms of trade for agriculture or in the commercial margins between prices paid by final users and prices received by farmers of agricultural (or agriculture-based) commodities represent changes in the rates of surplus extraction from the peasantry. Under certain types of market structures facing petty commodity production the former indicator can be assumed to represent surplus extraction by industrial capital and the latter that by merchant capital. For semi-feudal relations, land-rent per unit of agricultural output or real rents per unit of land, and changes thereof can be used. With respect to secondary relations of distribution, interest rates and share of interest payments (or of revenues) within gross profits (or within GDP); a refined breakdown of the structure of relative prices leading to estimates on commercial margins and profits in various sectors; and non-agricultural rents in real and relative terms reflect the internal sharing of the surplus. Trends in the share of civil service salaries within non-agricultural GDP, salaries in real terms can be used as indicators of distribution for "the bureaucracy" as an intermediate social stratum. For the calculation of some of these indicators, conventional statistics do provide the appropriate basis⁹. For others -e.g. those relating to semi-feudal rents, incomes accruing to self-employed professionals or to the "marginal population"- field work by different specialists can provide the necessary data.

In order to comprehend the incidence of economic and social policies emanating from the state, and to assess them from the viewpoint of class positions, the researcher should have a full grasp of the mechanisms through which these policies are decided upon and are implemented. This

goes beyond a mere overview of the formal channels and requires a full analysis of how particular groups penetrate and influence decision-making at the political level. Without such an investigation it becomes difficult either to reject or validate those speculative formulations on class/state inter-relationships some of which I have criticised above.

With respect to the "history of classes and of social groupings", particularly on the day-to-day struggles of various groups, there should be, in my view no taboos on the utilization of unconventional sources of gathering information and of empirical material. From sociological and anthropological field research to journalistic and even literary contributions, there exists an immense area of untapped information sources for the social historian once he/she is willing to move into an unorthodox style of work.

Finally, investigations on class ideologies in their immense variations and in flux have traditionally remained the most speculative area for the Turkish social investigators. The Turkish intellectual and political life of the present century is varied and rich enough to provide the raw materials for an analysis of ideological positions. What is missing is the lack of appropriate theoretical and methodological tools for linking individual or institutional viewpoints, positions and actions to particular social classes and groups, for distinguishing the various layers of ideology or for decomposing an apparently single doctrine into its different ideological components. Without a refined and extremely careful endeavour in this direction, any statement on "bourgeois, petty-bourgeois, official, dominant, working class, bureaucratic" ideologies become, at best, merely working hypotheses and, at worst, empty and speculative assertions devoid of any substance.

Let me end on a somewhat optimistic note concerning the future of social history of republican Turkey with a Turkish saying: "We have the sugar, the flour, the oil; but where is the pudding?" All the elements of a grand synthesis of Turkish social history for the 20th century exist, both at empirical and theoretical levels; but the expected output of high standards is yet to be produced. However there are signs that we will not wait too long before starting to enjoy the pudding.

NOTES

1. Ç.Keyder, *State and Class in Turkey*, Verso 1987, London. Keyder, as far as I know, is the only Turkish social scientist who has labelled his own work as "social history". See his *Toplumsal Tarih Çalismalari*, Dost 1984, Ankara.

2. In Keyder's words, in the Ottoman social formation, "functionaries constitute a state-class...based on the extraction of surplus (in the form of taxes) from an independent peasantry." (*State and Class in Turkey*, *op.cit.*, p.26.)

3. In Keyder's story, sometime in the 18th or 19th century, and out of the blue, emerges "a new 'modern' faction within the bureaucracy...[with a] more secular conception of state power, [and]...a version of reformism." And this "bureaucracy tended to favour a model of capitalist integration promising to uphold the claims of state functionaries as a surplus receiving class." (*Ibid.*, pp.28,29) This is as far as Keyder goes in explaining the transformation of the classical Ottoman "state-class" into the Young Turk/Republican bureaucracy. The author may feel justified to paint a picture of an extremely smooth transformation just because he asserts that this is no new class formation, but indeed a perfect continuation of the same class into a modern era. However, I don't feel any social scientist is justified to eliminate his/her theoretical, analytical and empirical difficulties merely by simplifying assertions.

4. Histories of states or of inter-state relations in the narrow sense would naturally fall outside the scope of social history, to be covered by conventional (e.g. "political") history.

5. In Keyder's understanding, if there is a single revolutionary rupture in the evolution of Ottoman and Turkish societies, it is the electoral victory of Democratic Party in 1950 seen (in his words) as "a fundamental break in Turkish history...against a statist tradition several centuries old...[leading to] the bureaucracy's subordination to the bourgeoisie during the subsequent phase." (*Ibid.* pp.124,127.)

6. *Ibid.* pp.106-107.

7. *Ibid.* p.4.

8. *Ibid.* pp.29, 2, 127, 141, 145, 207, 225-226 respectively. These critical observations on the theoretist bias in Keyder's recent book should not be interpreted as a criticism of Keyder's previous contributions which had, for example, enriched our empirical knowledge and theoretical understanding of Turkey during the 1920s and and of Turkish agrarian structures.

9. See K.Boratav, *Die türkische Wirtschaft im 20. Jahrhundert (1908-1980)*, Dayyeli 1987, Frankfurt and K.Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-1985*, Gerçek 1988, İstanbul for time series covering the whole republican period of most of the above-mentioned indicators of distribution.

PROBLEMS OF SOURCES AND DOCUMENTATION IN
RESEARCH ON THE POST-1960 PERIOD TURKEY

Yıldırım KOÇ

In the social history of Turkey, the period after 1960 is rich in its content and at the same time important for evaluating future developments in Turkey.

I. General Outline of Developments

After 1960, the organisation of social classes and especially of certain sections of the working class developed by leaps and bounds. Although there were setbacks at times, the general trend was towards the growing of the working class and the strengthening of its organisational activity. In 1960, there were only 2.4 million gainfully employed employees (19 percent of active population). In 1985, the corresponding figure is about 7 million (about 40 percent of active population). In 1960, there were only 282 thousand union members. In 1988, the figure, with some overestimation, is 2 227 thousand. Before 1960 it is impossible to mention the working class as an important independent actor on the stage. From 1960 onwards and especially in the last few years, the predominantly spontaneous working class movement is acquiring an ever increasing independent and important role. Thus, any social historian of the post-1960 period is ought to consider the working class as an important social force. The working class formed and developed organisations independent of the state and the ruling classes and waged a class struggle.

One of the main features of this period was the development of a youth movement independent of the state and/or of the People's Republican Party. The Workers' Party of Turkey contributed considerably to the development of this independent youth movement, and it acquired a mass character in the late 1960s. From the late 1960s onwards, the majority of the militant youth and their organisations were never again the apparatus of the state. They tried to align with the working class and other radical elements to initiate and realize fundamental social and political changes. The radical youth in Turkey in the post-1960 period deserves special attention.

1960 was a milestone in the development of the left in Turkey. In the 1960-1988 period, the left, although partitioned into numerous political parties and factions, increased its influence on social and political developments and acquired a mass character. Any study of this period should consider the left as an independent factor influencing social and political phenomena, rather than a marginal movement.

The artisans and petty-tradesmen and small farmers could not form and develop independent class organisations of their own and thus were unsuccessful in playing an important role. Their organisations were under either state or ruling classes control.

The Kurdish nationalist and socialist movements also are playing an increasingly important role. The attitude and alignments of the Kurdish labouring classes will influence major social and political developments in Turkey.

In the period under consideration, concentration and centralisation of capital under direct or indirect control of multinational corporations increased rapidly and capitalists played an increasing and dominating role in all spheres of life. As the struggle of the working class developed, the conflict led to a number of maneuvers on the side of the ruling oligarchy. Fascist and fundamentalist bands were organised and an undeclared civil war was initiated. Any attempt at social history of the period should consider both the development of capitalism and these two movements as well.

The armed forces staged three coup d'etats, in 1960, 1971 and 1980, respectively. Although the independent character of these military interventions can be questioned, it is nevertheless necessary to consider the armed forces as an important factor of social and political history of Turkey, especially in the post-1960 period.

In the evaluation of Turkey in this period, one is never to forget that Turkey is a part of the world capitalist system as a junior partner, and that it is under a very strict control of US imperialism. The US ruling classes played and continue to play an important role on the economic, political and social developments in Turkey through various extensive and powerful channels and means.

II. General Problems of Research

It is impossible to demarcate the economic, social and political factors in general, and it is more so in the post-1960 period Turkey. This period in Turkey is full of re-alignments of forces in all spheres of life. The rapid industrialisation, migration to urban areas and international migration, simultaneously taking place with changes in the international division of labour and in the roles attributed to Turkey, changed all balances of power within the social fabric. Thus, for a social historian, this period of social history of Turkey is both challenging and attractive, but also is dangerous terrain. Grasping the structure and dynamics of such a rapidly transforming society may, as is generally the case, lead to unexpected failures.

I believe that a general and brief review of the difficulties of research on this period will be of help in evading easily-arrived and most-likely insufficient generalisations. For the foreign social historian of Turkey, to differentiate between the propaganda material of the state and the reality is not that easy. The same is also valid in differentiating between what is essential and non-essential. Indigenous social historians are, on the other hand, prone to exaggerate certain phenomena of temporary nature and of minor importance.

Thus, I believe, we all need to exchange views on this rapidly changing and interesting subject. This seminar of the International Institute of Social History, I hope, will provide such an opportunity.

Before briefly outlining the available data and material and research on the subject and evaluating them, I want to attract your attention to an important factor influencing the quality and quantity of the data and research on the post-1960 period Turkey.

The years under consideration are very recent history. The main actors are still on the stage. The revelation and discussion of the realities may and most probably will irritate certain persons and groups in power. Thus, there is a systematic endeavour on the part of the state and the ruling classes to prevent the public opinion to be informed about the realities. This is achieved by disguising essential information and at the same time inventing and marketing through various channels misleading and false information. The conscience of the state and the ruling classes is not so clean as to permit a free study and discussion of reality.

In Turkey, a social scientist (a person independent of the state) was and is never permitted freely to acquire information, evaluate it and publicise his/her findings on vital subjects of social history. Certain topics have been and is being treated as taboos and those scientists working on them continuously face sanctions. The working class, the left, Kemalism, coup d'etats, the Kurdish question, the army, that is, the main factors, fall into this category.

On the other hand, a social scientist is not neutral in a world of conflicting class interests. Analyzing and evaluating reality

means aligning oneself with a party of this contradiction. If you are in Turkey, this may mean trouble.

Being a social historian of the post-1960 period of Turkey in Turkey means that, before tackling problems of acquiring data and information, you have problems due to the lack of fundamental human rights and freedoms. The right-winger members of the teaching staffs of universities are apologists of the established order and are busy in distorting the reality. Other "scientists" serve the same cause behind the pretensions of "neutrality." It is only for the critics of the established social, political and economic order that grasping the structure and dynamics of the social system is essential and that is also the reason why they face persecution.

In Turkey there is a systematic assault on social science. Published material (books, brochures, periodicals and newspapers) have been and are treated as evidence of crime. Every now and then, people accused of certain offences (after being severely tortured) appear on the TV, with books and arms exhibited side by side as alleged evidence against them. Books sold freely in the bookshops are confiscated by the security forces at homes. Books are confiscated even in bookshops without a court verdict. Court verdicts for banning and annihilation of books are also pretty common. In the 1960-1980 period, about 460 books, brochures and periodicals were thus prohibited. Keeping more than one copy of such a publication is automatically treated as intention of propaganda and is severely punished with a prison sentence.

All the above-stated problems do not mean that one should be pessimistic about the prospects of research on the post-1960 period in Turkey. Just the contrary. In spite of all the above briefly stated obstacles and the difficulties to be enumerated below, there is a lively discussion and endeavour to grasp the structure and dynamics of the society.

The oppression and exploitation our people in Turkey had and have to face, increase the need for social science to change this imposed fate. The precondition of success in transforming is to understand the structure and dynamics. Attempts in the past on the part of the social scientists were generally unsuccessful and led to defeats in the struggle for a better society to live in. Now it is commonly acknowledged that without social science enlightening the future, no attempt to change this imposed fate can be a success. Thus, there is in Turkey now a revived and lively interest on the economic, social and political history of Turkey and especially of the post-1960 period. This, however, is taking place generally outside of the universities, which were mainly deprived of their feature as havens of freedom of research and expression.

III. Acquisition and Reliability of Data and Information

In order to make research on the social structure and dynamics of post-1960 Turkey, basic correct data and information should exist and be accessible.

As an example of problems of this sort, I want to summarize the situation with respect to some main factors related with the labour movement. The case for other areas is almost the

same. It should also be borne in mind that, the government frequently feels herself free to play around with and manipulate statistical data for propaganda purposes.

1. Employment and Unemployment: In order to analyze the social structure, the first factor to take into account is employment. Population censuses are held every five years by the State Institute of Statistics. They form the basis of employment and unemployment figures cited in many studies. However, some of these censuses are reliable and others are not. It is commonly stated that many forms were filled without actual interviews during the 1975 census and that the findings of the 1980 census are quite reliable. Research conducted without taking this into account may yield unrealistic outcomes [1].

The censuses supply data on the unemployed as well. However, since there are hundreds of thousands of people not even registered as citizens and do not possess an official identification card, the unemployment figures are not fully reliable.

The Labour Placement Office supplies statistical data of the unemployed who apply for placement only. Since there is no unemployment insurance in Turkey, no official organisation or body can or does have the intention to keep track of the unemployed. So, the student of this period can be astonished to encounter a number of quite different data of the same phenomenon.

With the rapid rate of expropriation in the post-1960 period and especially after the Austerity Program of 1980, the absolute

number and proportion in active population of the unemployed increased. However, it is impossible to specify the real levels, although an important increase can also be observed even in the unreliable official statistics.

2. Class Structures: A detailed analysis of the population censuses provides the opportunity to have a general view of the class structure of Turkey. In the censuses the population is classified under "employers," "employees," "self-employed" and "unpaid family labour." This classification, with some amendments, may be used to draw a general picture. Thus, the censuses in the 1960-1985 period provide valuable raw data. However, students of class structures generally preferred in Turkey juridical definitions of classes and dealt only with predominantly manual labour as the working class. Wage and salary employees employed within the context of the Civil Servants Act and similar acts were not considered within the working class. Classification according to juridical definitions, I believe, constitutes one of the important shortcomings of many studies on the subject. Sometimes only the workers paying contributions to the Social Insurance Institution are considered to be "workers." This leads to even more important misevaluations.

3. Income Distribution: An important factor in analyzing social developments is income distribution. In the post-1960 period, the State Planning Organisation conducted income distribution surveys in 1963 and 1973. Three social scientists analyzed the situation in 1968. In 1986, a sample survey was conducted by

the Association of Turkish Industrialists and Businessmen. In the same year, a member of the METU (Middle East Technical University) teaching staff concluded a study on his own. There are controversies as to the comparability of the findings of these studies, since the methods used in each survey differed.

Thus, although we have empirical evidence of the deteriorating living conditions of the labouring classes in general, reliable accurate data on the changes in the income distribution are non-existent. As for the distribution of wealth, no study exists.

4. Trade Unions and Trade Union Membership: One of the most difficult areas of research is on trade unions and trade union membership. In the post-1980 period, trade union membership increased rapidly and trade unions started to play an important role especially in the last few years. Any student of Turkish social history can easily be misled by the official statistics on these subjects. To cite a minor example, the alleged number of trade union members was 5 721 074 in 1980 according to the Ministry of Labour, whereas the actual figure was below 2 million. Changes in official figures do not reflect reality in the 1960-1980 period. From 1984 onwards, the data are more realistic, but slowly lose their reliability.

Without knowing in detail the methods of collection of data and presentation, gross errors can easily be committed as to the organisational level of the working class in Turkey.

5. Wages and Salaries: Students of the post-1960 period are more fortunate than their colleagues interested in the pre-1960 period with respect to the availability of data on wages and salaries. The data on daily incomes of the Social Insurance Institution are used as wage-series, which leads to a certain amount of distortion of the reality. However, being able to use these data cautiously, knowing their defects and shortcomings, is something to be grateful about. The Özal Government, irritated by the loss of purchasing power exhibited even by these data, forbade the publication of daily incomes data by the Social Insurance Institution in 1985. Thus, the only seemingly representative and independent series of incomes data is not available any more. In its place, the data of the State Planning Organisation is substituted and no explanation as to the method of its preparation has yet been given.

6. Collective Labour Agreements and Industrial Conflicts: One major area of research is collective labour relations.

There is no library or archive in Turkey where one can reach a considerable number of collective labour agreements, leaving aside all. The state is even unable, in the 1963-1980 period, to state the correct number of collective labour agreements concluded. The State Institute of Statistics publishes completely different series of data on collective labour agreements in its two different publications. For example, the number of workers within the context of collective agreements concluded in 1978 is alleged to be 635.9 thousand in one publication and to be 385.9 thousand in another publication of the same Institute.

The same is valid for legal industrial conflicts as well. Different government institutions issue conflicting series on legal strikes and lock-outs. For example, in 1977, 15.7 thousand workers participated in strikes, according to the Ministry of Labour. However, according to the State Institute of Statistics, the corresponding figure is 59.9 thousand. For working-days lost due to strikes in the same year, the two sources issue 1.4 million and 5.8 million, respectively. As for illegal forms of industrial action, no official data exist.

7. Trade Union Activities: Trade union activities intensified in the post-1960 period (2). Thus, in order to understand the social structure and dynamics in the period under consideration, a detailed analysis of trade union activities is a prerequisite. The activities of trade unions can be traced through the reports of activities submitted to general congresses, their statutes, resolution books, periodicals, newspapers, leaflets, press releases and other publications and the memoirs of veterans. There is no library in Turkey (including the National Library) which can boast to possess a considerable number of these items for the 1960-1988 period. Even the material of confederations of unions are difficult to reach, leaving aside the above-mentioned essential material of individual unions. Some material in the National Library is unaccessible.

Even though the law stipulates that copies of all published material be sent to the National Library, most trade unions abstained from doing it. Besides, some material was mimeographed and there is no provision for such publications.

The trade unions and confederations do not generally keep archives. Especially after changes in the leadership, which is quite frequent in some unions, some of the material published during the previous term disappears. Some union officials and employees are ignorant even of the publications of their own union. It is not an exaggeration to encounter two books by the same serial number. The general secretary of the largest confederation (Confederation of Trade Unions of Turkey, TÜRK-İŞ) Sadık Şide sent to the papermill in the early 1970s an important portion of the Confederation's archive.

The Ministry of Labour is supposed to keep an archive of all the above-mentioned material concerning trade union activities, since they are generally submitted there. However, for the 1960-1980 period as well, the archive of the Ministry is both in a mess and is unaccessible to researchers. In 1982, by chance, I received a permission to enter the archive and studied there for a month and a half. My permission was cancelled immediately after an article by me criticizing the government appeared in a periodical. After the new legislation in 1983, all files and documents have been piled up in the storeroom and will most probably perish soon. As an example, I can cite the annual registers of strikes and lock-outs. Last year I applied to the Ministry to study on these annual registers and registers for only 3 years for the period 1963-1980 could be found by chance. The others were "somewhere in the storeroom." It is not unbased prognostication to say that the documents held by the Ministry of Labour for the 1960-1983 period will be sent to the papermill in the near future, thus destroying valuable material of social research.

There is not even a complete bibliography of all published material on the labour movement in Turkey. Attempted bibliographies are insufficient and lack articles in Turkish [3].

Confiscation and sometimes destruction of documents by the state is common in Turkey. The archive of the People's Republican Party was thus sent to the papermill after 1980. Archives of trade unions, political parties, associations and individuals could not escape the same fate. The valuable material in the Research Institute of DİSK (Confederation of Progressive Trade Unions of Turkey) is, for the time being, inaccessible and will most probably be destroyed in the future as the court case terminates. There is no guarantee in the short run that a documentation center on the social history of Turkey will not be confiscated by the security forces with or without a court verdict and that it will be preserved for the future generations of Turkey and of humanity.

Although trade union activity did and will continue to play an important role in the social history of Turkey, the material and documents necessary for the preparation of a detailed union history are generally unavailable. Some researchers may suffice to use only or mainly publications of confederations, daily newspapers and even court indictments. However, such an approach can and generally does lead to fundamental faults. Foreign historians, who do not know in detail the characteristics of the available data, are more prone to such flaws. If there had been in Turkish statistical data a tradition of reliability, a few

figures might have been representative and be sufficient. However, the case is quite the contrary, with a tradition of manipulation of statistical data by the government and deliberate distortion of reality.

IV. Social Research and Universities

Universities are normally expected to be places of freedom of research and expression. In the 1960-1980 period, the general environment in the universities in Turkey was favourable for research and many social scientists contributed to the understanding of the structure and dynamics of society.

After the coup d'etat in 1980, the universities were one of those which suffered the most.

Many members of the teaching staffs, especially in the field of social sciences, were dismissed from their posts by the military commanders of the martial law authority, without any clearly and explicitly stated indictment or any court verdict. A completely un- and anti-democratic structure was imposed on the universities through a restructuring of the university system during the military rule, which was perpetuated by the Özal Government. Some members of the teaching staffs resigned in protest of the new policy and implementations. Some remained in the hope that, when the political climate changed, it would be possible to start all over again. In the meantime, the number of students in the universities increased manyfold, without a concomitant increase in the teaching staffs and the facilities. This increase in the

workload and the un- and anti-democratic environment created in the universities were the main obstacles for the universities to contribute to genuine research on the post-1960 social history of Turkey, a period which may create trouble for the researcher.

V. Prospects of Research on the Post-1960 Period

Some of those social scientists who were dismissed from or who left the universities continued with their research. What appears as new products in the market in social sciences are to a considerable extent thus produced.

Legally established political parties, trade unions and a number of non-profit associations are quite insufficient in their activities in this area.

BİLAR, an undertaking of dissident intellectuals and social scientists who left or were forced to leave the universities, is to a certain extent successful in initiating an alternative university, with special attention being paid to the workers. But its activities are still too limited to stimulate and promote widespread original research.

The sections of the left not permitted legality in Turkey are very much interested in the social structure and dynamics of society, most likely as the result of the blow they suffered after 1980. Before the 1980 coup d'etat, most of their scientific rhetoric was a means of rationalising their political stance.

The defeats after 1980 persuaded most of them to do scientific research. Since the 1960-1988 period forms the basis on which the future shall be built, they are especially interested in the social history of these years.

There are many difficulties in making research on the post-1960 period. However, there are also many stimuli for the realization of such research. I believe that a critical review of the books, brochures, theses and articles on the social history of this period, saving vital documents from destruction and a collective international endeavour will provide the opportunities to understand the society in Turkey better, which is considerably more complicated than it seems at first glance. The foreign students of post-1960 Turkey and our compatriots living and studying abroad do enjoy the freedom of research and expression, but have difficulties due to the lack of direct contacts with the social movements and to the deficiency of material. They, however, have better access to some dissident leftist and Kurdish literature, without the danger of being interrogated and jailed, just for having in their possession such material. Those of us living in Turkey, although have certain advantages with respect to observation and material, lack freedom. Thus, only a close cooperation between all students of Turkey can secure a better understanding of the social structure and dynamics. The activities of the International Institute of Social History and of its Department of Turkey have been and will be an important contribution for the furtherance of this collective endeavour.

Notes:

[1] For a detailed analysis of the reliability and characteristics of data pertaining to industrial relations, refer to, Koç, Y., "Türkiye'de Çalışma Yaşamına İlişkin Veriler, Veri Kaynakları ve Özellikleri," ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt 9, No. 2, Yıl:1982, s.213-278.

[2] For a general review of the development of trade unionism in this period, refer to, Işıklı, Prof.Dr.Alpaslan, Sendikacılık ve Siyaset, 3. Basım, Birikim Yay., İstanbul, 1979, s.366-446.

[3] Koç,Y., "Türkiye'de İşçilere, İşçi Hareketine ve İşçi Sendikalarına İlişkin Kitap ve Broşürler (1960-1980), Bölüm I," ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt 8, No. 1/2, Yıl:1981, s.577-646.

Koç,Y., "Türkiye'de İşçilere, İşçi Hareketine ve İşçi Sendikalarına İlişkin Kitap ve Broşürler (1960-1980), Bölüm II," ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt 8, No. 3/4, Yıl:1981, s. 795-872.

Koç,Y., "Sources on the Labourers in Turkey in Foreign Languages," ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt 9, No.1, Yıl:1982, s.99-128.

Türkiye Sosyal Tarihinin Son 150 Yıllık Döneminin
Araştırılmasında Göz Önünde Bulundurulması Gereken
Bazı Özgün Yanları

Alpaslan IŞIKLI

Türkiye sosyal tarihinin son yüzelli yıllık dönemi, 1839 yılında ilân edilen Tanzimat Fermanı ile başlayan dönemle çakışmaktadır. Bu dönem, Türkiye'de süregelmekte olan batılılaşma ve sanayileşme süreci ile özdeşleşmiştir. Ülkenin sosyal tarihi açısından bakıldığında, işçi sınıfının doğduğu ve örgütlü işçi hareketinin giderek belirginlik kazandığı bir dönemle karşı karşıya olduğumuzu görürüz.

Türkiye'nin sosyal tarihi çerçevesinde çok önemli bir yeri olan bu dönemin araştırılmasında ve incelenmesinde, daha önce Batı (özellikle Batı Avrupa) toplumlarında gözlemlenmiş olan benzer olgulardan hareketle geliştirilmiş bazı kuramlardan, yöntemlerden yararlanılması son derece doğaldır. Her şeyden önce, ele alınan bu dönemin, tümüyle batılılaşma sürecini kapsaması böyle bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Kaldı ki işçi sınıfının doğuşu ve örgütlü işçi hareketinin güçlenmesi sürecine sahne olan bu dönemin, özünde ifade ettiği gelişim çizgisinin batı işçi hareketinin eş değerli bir parçası olma doğrultusunda biçimlendiği yadsınamaz.

Ancak, daha önce Batı sosyal tarihinin katetmiş olduğu evrimle ilgili olarak geliştirilmiş hazır bazı kuram ve yöntemlerden yararlanma kolaylığının mevcut bulunması, bazı ciddi tehlikeleri de beraberinde getirebilir. Bu tehlikeler, Türkiye Sosyal Tarihini, Batı ülkelerinde daha önce yaşanmış olan gerçeklerin basit bir tekrarıdan veya uzantısından ibaretmiş gibi görme eğiliminden kaynaklanabilir.

Bu kısa sunuşta Türkiye sosyal tarihinin son 150 yıllık döneminin araştırılmasında gözönünde bulundurulması gereken bazı özgün yanları ortaya koymaya çalışılırken, özellikle Batı Avrupa işçi hareketi ile yapılacak karşılaştırmaların önemli bir yer tutacaktır. Kuşkusuz, Türkiye sosyal tarihinin Batı ile karşılaştırılması sonucunda beliren bazı özgün yanları, her iki olguyu hazırlayan ve çerçeveyeleyen koşullardaki bazı farklılıkların sonucudur. Bu nedenledir ki, belirlenebilecek özgün özelliklerin temel belirleyici koşullarla bağlantılı bir ayırımı tabi tutularak incelenmesi uygun görünmektedir.

Ancak, her türlü bağlamda ele alınması gereken ve Türkiye'nin sosyal ve ^(siyasal) gelişimi çerçevesinde çeşitli yönlerden varlığını duyurmuş olan bir temel faktörün öncelikle belirlenmesi mümkün ve gereklidir. Bu faktör, Türkiye sosyal tarihinin son 150 yıllık aşamasında, çeşitli kurumlar ve hareketler bakımından etkili bir esin kaynağı ve

örnek olarak Batı denen bir oluşumun mevcut bulunmasıyla ilgilidir. Son 150 yıllık dönem boyunca yeryüzünün çeşitli ülkelerinin sosyal ve siyasal tarihi açısından etkilerini bu denli hissettiren bir başka Batı mevcut olmadığından, bu türden bir faktör, Batı'nın bizatihi kendisi açısından hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Türkiye'nin sosyal tarihi açısından bir kolaylık gibi rol oynayan bu durum, aynı zamanda, özellikle demokratikleşme ve demokratik kurumların gelişim süreci açısından üzerinde çok durulan bir özellik olarak "tepeden inmecilik" veya "kitlesele bağdan yoksun olma" gibi ifadelerle belirlenen önemli bir zaafın kaynağını teşkil etmiştir.

Türkiye'nin son 150 yıllık sosyal tarihinin Batı ile karşılaştırıldığında, kendisini kolaylıkla gösteren özelliklerin başında, sanayileşmedeki gecikme ve bununla ilintili bir durum olarak ücretli veya maaşlı kategorisinde çalışanların sayısal birikimindeki zayıflık gelmektedir. Günümüzün sanayileşmiş batı toplumlarında nüfusun % 90'lara varan bir bölümü bağımlı çalışanlardan oluşmaktadır. Oysa, Türkiye'de bağımlı çalışanlar en son (1980) genel nüfus sayımı sonuçlarına göre, toplam faal nüfusun yaklaşık 1/3'ünü oluşturmaktadır. Çeşitli verilere göre, aynı oranın günümüzde de % 50'nin altında bulunduğu tahmin edilebilmektedir.

Batı toplumlarının oldukça yoğun bir sanayi işçisi birikimine sahne olmaya başladığı dönemlere rastlayan, Cumhuriyetin kuruluşuna öngelen yıllarda, Türkiye topraklarındaki toplam ücretli sayısının 35.316 kişiden ibaret

olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, o tarihte mevcut işletmeler, işçilerin yoğun bir biçimde bir arada bulunmalarını sağlayacak birer ortam oluşturmanın çok uzağında ortalama 2,3 kişinin istihdamına elveren son derece küçük boyutlu birikimler teşkil ediyorlardı.

(1) Son yıllara ait SSK verilerine göre de mevcut işyerlerinin ölçek bakımından çok önemli değişikliğe uğradıklarını söylemek mümkün değildir. Bu verilere göre, kamu işyerlerinde ortalama 45 civarında, özel kesim işyerlerinde ise ortalama 8 civarında işçi istihdam edildiği bilinmektedir.

Bununla birlikte, ülkemizin son 150 yıllık sosyal tarihi içinde büyük bir önem taşıyan örgütlü işçi hareketinin gelişiminin, sanayileşmedeki gecikmenin yolaçabileceği sonuçları belli ölçüde değiştiren başka bazı unsurların da etkisinde kalarak biçimlendiği söylenebilir. Nitekim, günümüzde yalnızca ücretli ve maaşlı kesimi temel alarak hesaplanabilecek bir sendikalaşma oranı bakımından, Türkiye'deki durumun, Batı ülkeleriyle karşılaştırıldığında, yalnızca sanayileşme ve işçileşme oranına veya sanayi birimlerinin ölçeğine bakarak tahmin edilecek bir düzeyin üstünde olduğu görülmektedir. Türkiye'de bu anlamda sendikalaşma oranı, son yıllarda % 27 civarındadır ve bu oran bir çok Batı ülkesiyle mukayese edilemeyecek derecede düşük olmasına rağmen, ABD ve Fransa gibi bir kısım Batı ülkelerinde görülenin de altında değildir.

Öte yandan, gene sanayileşme düzeyi ve işçi sınıfı birikiminin yoğunluğu nazara alınarak yapılabilecek bir karşılaştırmada, Türkiye işçi hareketinin oldukça erken sayılabilecek gelişim aşamalarında bazı temel haklarla donatılmış olduğu görülür. Özellikle, 1960 sonrasında toplu sözleşme hakkının sağlandığı dönemde, Türkiye'nin ulaştığı sanayileşme düzeyinin ve sınai istihdam hacminin, Batı'da işçi hareketinin aynı hakları elde ettiği dönemlerde gözlemlenene kıyasla çok daha düşük düzeyde olduğu kolaylıkla tesbit edilebilir.

(2) Bu durumu, sanayileşmenin dışında kalan başka bazı unsurlarla ve özellikle yukarıda da değindiğimiz üzere-Türkiye sendikacılık hareketinin önünde bir Batı örneğinin bulunmasından ileri geldiğini söylemek yanlış görünmemektedir.

Aynı durumun sonuçlarını, demokratikleşme süreci ile işçi hareketinin gelişimi arasındaki ilişkiye dayalı bir karşılaştırma çerçevesinde tesbit etmek de mümkündür.

Özellikle, Fransa'daki 1848 Cumhuriyet girişiminin ve İngiltere'deki Chartist hareketin gözleminden hareketle, çoğu batı toplumlarında demokratikleşme doğrultusunda atılan adımların ve esas olarak demokrasinin doğuşunun gerisinde işçi hareketinin ve bu harekete dayalı bazı siyasal oluşumların yattığı söylenebilir. Konuya Türkiye'de demokrasinin doğuş ve gelişim süreci açısından baktığımızda ise, geçmişte ve kısmen de günümüzde bu sürecin önemli dönüm noktalarında işçi hareketinin gücünden belirleyici

bir unsur olarak bahsetmek mümkün görünmemektedir.

Türkiye'de demokratikleşme yolunda atılan ilk adımlar, halk yığınları ile yaygın ve sıkı bağlantılar kurma olanağından yoksun ve fakat geniş ölçüde Batı'da elde edilen kazanımlardan esinlenerek hareket eden asker-sivil kadroların eseri olarak gerçekleşmiştir. Bu durum, özellikle, ilk demokratikleşme çabalarına öncülük etmiş olan "genç türkler" in ve İttihat ve Terakki Fırkası'nın yapısında ve faaliyetinin niteliğinde açıkça görülebilir.

Bu çerçevede, işçi hareketinin demokratikleşme sürecine katkılarından çok demokratikleşme sürecinin işçi hareketinin gelişimine olan katkılarından söz etmek daha gerçekçi görünmektedir.

Gerçekten de Türkiye'nin demokratikleşme süreci açısından önem taşıyan belli başlı dönüm noktalarının katedilmesinin hemen ardından işçi hareketinde bir canlanma ve işçi haklarında çok uzun süreli ve köklü bir biçimde olmasa da - belli bir genişleme görülmüştür. Özellikle, II.Meşrutiyet sonrasında, II.Dünya Savaşı sonrasında çok partili demokratik hayata girilmesi aşamasında ve nihayet 27 Mayıs 1960'ın ardından görülen budur.

Öte yandan, 1960'dan bu yana çoğu kez askeri müdahaleler biçiminde tezahür eden demokrasiye yönelik saldırılar karşısında, Türk işçi hareketinin etkin bir güç olarak ortaya çıktığını söylemek de mümkün değildir. Özellikle, Türk sendikacılığının hakim kanadını oluşturan

Türk-İş'in, çoğu kez askeri müdahaleleri onaylayıcı bir tutum içinde olduğu bilinmektedir. Bu açıdan 12 Eylül askeri müdahalesinin değişik bir dönemin başlangıcı olduğu söylenebilir. 12 Eylül müdahalesi başlangıcından itibaren işçi hareketini tümüyle karşısına almak zorunluluğunu duymuştur.

Yakın geçmişin gözlemi ortaya koymaktadır ki ülkemizde işçi hareketinin, henüz demokrasinin korunması ve gerçeklik kazanması açısından, Batı'da çoğu kez görüldüğü üzere etkin bir güvence teşkil ettiği söylenemez. Bununla birlikte, işçi hareketinin nicelik ve nitelik bakımından kazandığı boyut, artık demokrasi sorununun işçi hareketinden bağımsız görülmesini olanaksızlaştırmaktadır. Bir başka deyişle, işçi hareketini zaafa uğratmadan demokratikleşme sürecini geri döndürme olanağı bulunmamaktadır.

Batı işçi hareketinin belirgin bir sınıf mücadelesi geleneği üzerinde temellendiği, buna karşılık, Türkiye'nin son 150 yıllık sosyal tarihi çerçevesine giren dönemlerde, Batı'da 19. yüzyılı boydan boya kaplayan oluşumlara benzer türde mücadeleli bir gelişim sürecinin bulunmayışı üzerinde ısrarla durulmuş olan farklılıklardan birini teşkil eder.

Batı'da işçi hareketinin katıldığı ilk sınıf mücadelelerinin başlatıcısı ve öncüsü burjuvazi olmuştur. Kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşmasına paralel olarak ekonomik alanda egemen güç haline gelmeye başlayan burjuvazi, ekonomik alanda temelleri sarsılmakta olan aristokra-

siyi tarih sahnesinden silerek kendi egemenliğini siyasal alana da taşıma yolunda yürüttüğü mücadelede işçi sınıfının desteğini aramak zorunda kalmış ve çeşitli Batı toplumlarının tarihinde örnekleri görüldüğü üzere, bu destekten yararlanmıştı. Burjuvazinin işçi hareketini yedeğini alarak yürüttüğü bu mücadelenin çoğu kez umut kırıklıklarıyla sonuçlandığı görülmüştür. Bununla birlikte, Batı'da, genel olarak işçi sınıfının bağımsız bir siyasal ve sınıfsal mücadeleye koyulabilecek duruma gelmesi, esas olarak burjuvazinin çiraklığında edinmiş olduğu deneyimlerin ve bu yolda aldığı bazı derslerin sonucunda gerçekleşmiştir, denilebilmektedir.

Batı toplumları ile ilgili olarak çok belirgin bir biçimde ortaya çıkan bu şematik tablonun, ülkemizin yakın tarihinde gözlemlenen sosyal gelişim çizgisinin oluşturduğu görüntü ile karşılaştırılması çoğu kez mümkün görünmemektedir. Gene de Türkiye'nin sosyal tarihiyle ilgili bazı gerçekleri, bu şema ile karşılaştırmaya çalışmanın bazı açıklayıcı yanları olabilir.

Her şeyden önce, ülkemizin geçmişinde batılı anlamda aristokrasinin tümüyle benzeri olan bir toplumsal kurumun varlık kazanmamış olduğunu unutmamak gerekir.

Ülkemizde-gene bir bakıma sanayileşmedeki gecikmeyle bağlantılı olarak-padişahlığa karşı burjuvazinin ilerici kanatlarının sürdürmüş olduğu mücadelenin ilk örnekleri olarak "genç türkler", İttihat ve Terakki hareketleri ve nihayet çok daha geniş kapsamlı ve başka bazı özellikleri de olan bir oluşum niteliğiyle Kurtuluş Savaşı

çerçevesinde, Batı'da olduğu gibi burjuvaziye destek olabilecek güçte ve bu yolla sınıf mücadelesi deneyimleri kazanabilecek ölçüde doğuşunu tamamlamış bir işçi hareketinin varlığından söz etmek bile pek gerçekçi görünmemektedir. Demek oluyor ki Türkiye'de işçi hareketinin, Avrupa toplumlarında olduğu gibi aristokrasi ile burjuvazi arasında cereyan eden bir sınıf mücadelesine yer tanımayan bir toplumsal yapı içinde doğmuş veya erginleşmeye başlamış olması, sınıf gerçeğini kavramasını zorlaştıran unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplumsal yapının taşıdığı bu özelliklerle uyumlanan bir bilinç yapısının uzun yıllar işçi hareketine damgasını vurmuş olması doğaldır. "Türk erbab-ı ticareti arasında Avrupa'daki emsaline benzer bir tarzda demir, petrol veya kömürden mamul yüreklere malik bir kapitalist zümre yetişmediği"ni ifade eden İstanbul Umum Amele Birliği yöneticileri bu bilinç yapısını özlü bir biçimde yansıtmaktadırlar.

(3) Bu bilinç yapısıdır ki "sınıfsız imtiyazsız kaynaşmış bir kitleyiz" sloganının uzun yıllar yaygın bir kabul görmesine ve 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu değişikliğiyle "sınıf esasına müstenit cemiyet kurma" yasağının getirilmesine zemin hazırlayan önemli bir unsur teşkil etmiştir.

Bununla birlikte, ekonomik ve sosyal gelişmeye paralel olarak beliren yeni üretim ilişkileri çerçevesinde boy veren burjuvazinin kendisiyle birlikte tarih sahnesindeki yerini almaya başlayan işçi sınıfını

siyasal arenaya çekme yönündeki tarihsel rolünü oynaması pek fazla gecikmemiştir. Cumhuriyetle birlikte güçlenmeye başlayan burjuvazinin siyasal mücadelesinin ana hedefi, saltanatın yerine kurulan ve esas olarak asker-sivil bürokrasinin egemenliğini temsil eden siyasal iktidarı tümüyle kendisine maletmek yönünde belirginleşmiştir. Burjuvazinin bu mücadelesinde işçi hareketinin desteğinden yararlanma çabalarının ilk örnekleri, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ve ardından Serbest Fırka'nın izledikleri politikalarda görülmüştür. Belirtmeye çalıştığımız bu misyonun en başarılı örneğinin ise Demokrat Parti tarafından ortaya koyulduğu söylenebilir.

Adalet Partisi ise sürdürdüğü çizginin kendinden önceki temsilcilerinden farklı olarak, işçi hareketini kendi güdümüne alma çabalarında bazı ciddi güçlüklerle karşılaşmıştır. Her şeyden önce, 1961'de kurulan TIP ve 1966'dan itibaren CHP içinde hakim duruma geçen "ortanın solu" hareketiyle güçlenmeye başlayan akımlar, işçi hareketini farklı yörlünelere oturtma yolunda giderek etkili olmaya başlamışlardır. Öte yandan, A.P., burjuvazinin temsilcisi olma misyonunu başarıya ulaştırdığı ölçüde, yoksul kitleleri büyülemede etkinliği görülmüş olan bazı demagogik yöntemlerden yararlanma şansını yitirmiştir.

Kuşkusuz A.P.'nin diğer bir güçlüğü de bazı uluslararası çevrelerde beliren beklentiler ile, her şeye rağmen demokratik süreçten güç alan bir formasyon olmasından kaynaklanan gereksinimleri bağdaştırmadaki imkansızlıkla ilgilidir. Daha açık bir deyişle, 24 Ocak kararlarının

gereği gibi uygulanmasında ve Yunanlı albaylarla İran Şahından boşalan yerin doldurulmasında A.P.'den umudu kesmiş olanlar, kendi açılarından isabetli bir değerlendirme yapmışlardır.

Bu noktanın tesbiti, Türkiye'nin yakın tarihindeki sosyal gelişiminin belirlenmesinde uluslararası alandan kaynaklanan etkilerin önemini bir kere daha gözler önüne sermektedir. Kuşkusuz, hiçbir ülke başka ülkelerden tümüyle soyutlanmış bir ada konumunda değildir. Dolayısıyla, Türkiye açısından da aynı durumun gözlemlenmesinde şaşılacak bir yan olmamak gerekir. Ancak, özellikle işçi hareketinin gelişimi söz konusu olduğunda, Türkiye üzerindeki bu tür etkilerin, Batı ülkelerine kıyasla çok daha belirgin ve önemli sonuçlar doğurdukları görülür.

Bu durum, her şeyden önce Batı'nın işçi sınıfının doğuş ve gelişim süreci bakımından yalnızca Türkiye'ye değil, tüm Dünya'ya öncülük etmiş olması gerçeğiyle bağlantılıdır. Bu nedendir ki, başlangıçta değindiğimiz üzere, Türkiye işçi hareketinin gelişiminin bütün evrelerinde karşısında bir Batı örneğini bulmuş olması, özelliklerinin belirlenmesinde önemli bir etken olarak rol oynamıştır. Dolayısıyla, ülkemizde belirgin bir farklılık olarak, işçi hareketinin bazı hak ve özgürlükleri elde etmesinde, "tepeden inme" gibi görülen bazı gelişmelerin, gerçekte Batı işçi hareketinin kazanımlarının dolaylı bir yansıması olarak değerlendirilmesi daha gerçekçi görünmektedir. Denilebilir ki Türkiye'de belli dönemlerde siyasal iktidarın kompozisyonunda yer almış olan bazı unsurlar, Batı işçi hareketinin uzun yıllar

süren çileli mücadeleleriyle tüm Dünya'ya verdikleri derslerden gereken sonuçları çıkardıkları ölçüde, Türkiye işçi hareketinin gelişimine yardımcı olabilecek önlemleri, toplumun bütününün yararına bir adım olarak benimsemek suretiyle gerçekleştirmişlerdir. Özellikle, 1960'ı izleyen dönemde meydana gelen ve Türkiye İşçi hareketinin gelişiminde yeni bir dönemin açılmasına neden olan siyasal ve yasal dönüşümlerin, bu yönde bir yargıya haklılık kazandırıcı bazı özellikler taşıdıkları açıkça görülebilir.

Ancak, Türkiye işçi hareketi üzerinde beliren uluslararası alandan kaynaklanan etkilerin tümüyle ve her zaman işçi hareketini güçlendirici yönde veya genellikle beklendiği üzere bir uluslararası demokratik dayanışma niteliğiyle ortaya çıktıkları söylenemez. Bu noktada unutmamak gerekir ki Dünya'ya egemen olan ilişkilerin temelinde yatan derin çelişki, konumuzu teşkil eden uluslararası alandan kaynaklanan etkilerin niteliğinde de kendisini göstermekten geri kalmamıştır. Bu nedenledir ki uluslararası alandan kaynaklanan etkilerin, bir başka yönde, uluslararası ilişkilere egemen olan bazı güç merkezlerinin çıkarlarının gerektirdiği doğrultuda ve işçi hareketini şu veya bu ölçüde engelleyici unsurlar olarak belirledikleri de görülmüştür.

Bu tür çelişik etkiler altında biçimlenen Türkiye'nin sosyal tarihinin bugün için belirgin bir düğüm noktasında yoğunlaştığı söylenebilir. Bu düğümün çözümü ,öyle görünüyor ki esas olarak Türkiye'de gelişimini sürdürmekte olan işçi hareketinin, Batı işçi

hareketinin eşdeğerli bir parçası veya örneğin Güney Amerika'da görülmüş olan bazı oluşumlar gibi kendi dışındaki emellerin oynacağı olması sorunuyla bağlantılıdır.

DİPNOTLAR

1. U.S. Department of Commerce, Trade Promotion, Turkey a Commercial Handbook Series : 190/28, Washington D.C.; D.I.E., Türkiye'de Ekonomik Gelişmenin 50 yılı, Ankara, 1973, s.41
2. Bkz.A.İşıkli Toplu İş Sözleşmeleri ve Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri, Ankara 1967, s.40
3. İstanbul Umum Amele Birliğinin Milli Türk Ticaret Birliğine Sunduğu Rapor", Bkz, Gündüz Ökçün, T.İktisat Kongresi, Ankara, 1981, s.161
4. Bkz.A.İşıkli, Sendikacılık ve Siyaset, İstanbul 1979, s.343-346
5. Bkz.Yıldırım Koç, "Sendikaların Bağımsızlığı, ABD ve Türk-İş", 11.Tez, 3.Kitap, 1986; A.İşıkli, "Türk Sendikacılığında Latin Amerika Sambası", Yeni Gündem, 1-15 Haziran 1985, s.12

1908-1936 DÖNEMİNDE İLİŞKİN İŞÇİ VE SENDİKA TARİHİ
ARAŞTIRMALARINDA KAYNAK VE DOKÜMANASYON SORUNU

Hesut GÜLEZ^x

1908 ve 1936, genel olarak Türkiye toplumsal tarihi ve özel olarak da işçi ve sendika tarihi açısından son derece önemli iki tarihi simgeler.

İlki, uzun bir başka dönemi ardından, daha sonra varlığı yadından da, "işçi sorunu"nun tüm yönleriyle resmi gündeme ilk kez girdiği, hatırlanması da kalmayıp belli ölçüde kamuoyunda yankılandığı bir tarihtir. İşçi sorununa resmi yaklaşım yönünden günümüzdekine benzer yada daha doğru bir deyişle, varlığına günümüzde de sürdüren kimi görüşler, bu tarihten başlayarak toplum gündemindeki yerini almıştır.

1908, İmparatorluğun içinde bulunduğu ekonomik ve siyasal koşulların bir sonucu ve kendine özgü olduğu sonucu, işçi sorununun tartışılması ve çözümlenmesi yönünde, İttihatçıların farklı biçimde, toplumsal hayatın da gündeme geldiği ve düzenlendiği bir tarihtir. Daha açık bir anlatımla, işçilerin ücret, günlük çalışma süresi, çocukların çalıştırılması gibi en ilave konularda hiçbir özel yasal düzenleme yapılmamışken ve bu alanlarda, temel amacı başka türden ilişkileri düzenlemek olan kimi genel yasalarda dağınık ve ilkel kurallara rastlanırken, İmparatorluğun içinde bulunduğu ekonomik koşulların gereği olarak, 1936'ya gelinceye kadar yürürlükte kalacak ilk "özel" yasal düzenleme 1908/1909'da yapılmıştır. Gerçekten, bireysel iş ilişkileri hukukunun hiçbir ilave düzenleme ile sorununa ilişkin doğrudan ve özel bir hukuk kuralına rastlanmadıkça, toplu iş ilişkileri alanına giren sendika, grev ve işçi-işveren alanındaki çıkar uyuşmazlıklarının barışçı yollardan çözülmesi gibi konu-

larda ilk doğrudan ve özel nitelikli yasal düzenlemeye gidilmiş, gidilmek zorunda kalınmıştır.

1936 ise, tek parti temelinde dayanan otoriter siyasal bağlam ile devletçiliğin bir iktisat siyaseti olarak benimsendiği yılların ekonomik bağlamına tüm öğeleriyle ve en çarpıcı biçimde işçi-işveren ilişkilerine yansıtan ilk genel ve ayrıntılı iş yasasının kabul edildiği tarihtir. Gerçekten 3008 sayılı İş Yasası, bir yandan bireysel iş ilişkileri alanında yaptığı sözleşme özgürlüğünü işçi yararına sınırlandırıcı taban düzenleme ile devleti "koruyucu ve düzenleyici aktör" konumuna sokarken, öbür yandan, kanımızca çıkarılmasının temel nedeni olarak, iş savaşım araçları ve işçi-işveren uyumsuzluğunun çözülmesi konularında yosaklayıcı ve devlete "biricik uyumsuzluk çözücü aktör" konumu kazandıran otoriter bir düzenleme yapmış, böylece de, deyim yerindeyse, devleti çalışma yaşamının "tek efendisi"ne dönüştürmüştür.

İstibdat döneminde seslerini kimseye duyuramamış olan Şirket-i Hayriye işçilerinin anlatımıyla "devr-i nes'ud-u hürriyet ve adalet"ten, Türk Sendikacıları işçilerinin anlatımıyla da "feth-i hürriyet"ten yararlanılarak kendiliğindenci ve örgütsüz eylemler niteliği taşıyan "ilan-ı hürriyet grevleri" ile açılan ve dönemin CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in anlatımıyla çalışma yaşamını "yeni rejiminizin istediği ahenk ve çalışma yoluna" sokmayı, "yurttaşların sınıflaşarak parçalara ayrılmasına karşı bir kale duvarı" örmeyi, "sınıfçılık kurumunun doğmasına ve yaşamasına imkan verici hava bulutlarını silip süpürmeyi" amaçlayan bir rejim yasası olan 3008 sayılı İş Yasası ile sona eren 1908-1936 dönemini kapsayan işçi ve sendika tarihine ilişkin araştırmalarda işçilik sorunu ve dokümantasyon sorunu konusundaki görüşlerini üç başlıkta sunmaya çalışacağım.

Önce, yapılacak yeni araştırmalar için taşıdığı önem dolayısıyla, arşiv konusundaki yasal düzenlemeler ile "inhacı" yönetsel tutum ve uygulamalara değineceğim. Kuşkusuz, bu konudaki açıklamalar, 1936 sonrası

dönem dönemler için de geçerlidir.

İkinci olarak, 1903-1936 dönemine ilişkin işçi ve sendika tarihi konusundaki araştırmalarla ilgili bazı saptamalar yaptıktan sonra, yeni araştırmalarda öncelik verilmesi gereken noktalar hakkındaki görüşlerimi belirteceğim.

Son başlıkta ise, yeni kaynaklara ulaşma konusunda neler yapılabilirleceği ve yapılması gerektiği konusu üzerinde duracağım.

I. ARŞİV SORUNUNUN YASAL BOYUTU VE İNHAÇI YÖNEŞSEL TUTUMLAR

Cumhuriyet Türkiye'sinde arşive ilişkin olarak 1934, 1965 ve 1983 yıllarında üç kez yasal düzenleme yapılmıştır. Çok yeni olan birincisi bir yana bırakılacak olursa, ilk iki düzenleme uygulanmaya aktarılan, öngörülen kuralların uygulanması ertelenmiştir.

19 Eylül 1934 tarihli ve 2/1882 sayılı Resmî Evrak ve Defterlerden Müzumsuz Olanların Yok Edilme Tarzı Hakkında Nizamname¹, saklanacak yada yok edilecek belgelerin sağlıklı biçimde belirlenmesine olanak verecek somut ve güvenilir ölçütler getirememiştir. Daha sonra, yapılan bu düzenlemenin kimi bölümleri doldurulmuş ise de, bunun yeterli, güvenilir ve uygulanabilir nitelik taşımadığı anlaşıldığından, 1937 yılında çıkarılan bir kararname ile uygulanması ertelenmiş ve çeşitli ülkelerde uygulanan modern arşiv yöntemlerinin incelenmesinden sonra Türk Tarih Kurumunca yeni bir proje hazırlanmaya değin resmî evrak ve defterlerin hiçbir biçimde yok edilmemesi öngörülmüştür.

1 Arşiv ile ilgili yasal düzenlemeler konusunda daha geniş bilgi için bkz: A. Filizet Ar, Arşivlerin Organizasyonu Hakkında Araştırma Raporu (Çoğaltma), TODAİE Yayını, Ankara, 1971; İsmet Binarık, Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri, T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı Yayını, Ankara, 1980; Bahaddin Arpkan, Geleceğin Rehberi Arşiv ve Arşivcilik, T.C. Başbakanlık Yayını, Ankara, 1985.

Ne var ki, somut ve bilimsel ölçütlere dayanmaksızın ve konunun uzmanı olmayan kişilerin oluşturacağı kurulların elyordamıyla gerçekleştirileceği bu uygulamanın ertelenmesine karşın, 1940 ve 1941 yıllarında Adalet ve Maliye Bakanlıklarına kimi belgeleri yoketme olanağı veren iki kararname çıkarılmıştır. Bunlardan birincisi, yani korunmasında zorluk çekilen ve tarihi kıymeti bulunmayan Adliye Vekaletinin çok eski yıllardan kalmış ve hükümleri sakat olmuş kanunlarla, yine eskiden kalma ve eski harfli fersüdeleşmiş (yıpranmış, eskimiş) risalelerin ve diğer Vekaletlerle Divan-ı Muhasebatın buna benzer evrak ile hesap işlerine ait diğer evrakın yokedilmesine ilişkin kararnamedir ki, bunlarla Türkiye toplumsal tarihini en azından dolaylı biçimde ilgilendirebilecek birçok belgenin yokedilmiş olması olasılığı yüksektir.

Arşiv konusundaki ikinci yasal düzenleme, 1934 tarihli Tüzük'ün 1937'de ertelenmesinden ancak yirmi yıl kadar sonra yapılmıştır. Ne var ki, 26 Mart 1956 tarihli ve 6696 sayılı Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Vessikin İnhası Hakkındaki Kanun başlıklı bu yasanın uygulanması, 1959 yılından başlayarak her yıl Bütçe Yesasına konulan "6696 sayılı yasa hükümleri bu bütçe yılında uygulanmaz" yolundaki bir madde ile sürekli biçimde ertelenmiştir. Ancak bu ertelenmeye karşın kimi kuruluşlar, yine Bütçe Yesasına eklenen bir madde ile, bu yasaya bağlı olmaksızın hazırlayacakları yönetmelikler çerçevesinde evrak ve vesaiki yoketme konusunda özel yetki almıştır. Bu özel yetkiler öylesine bilinçsiz, değerbilmez ve sorumsuz bir biçimde kullanılmış olmalı ki, 6696 sayılı yasanın askıya alındığı yıllarda, Başbakanlık genelgeler çıkararak kamu kurum ve kuruluşlarının "inhacı tutum"una engel olmak istemiştir. Ancak, gerek arşiv yasasının çıkarılmasına değin resmi işlem görmüş her çeşit evrak ve defterlerin hiçbir biçimde yokedilmesine, borulmasına ve elden çıkarılmasına neşden verilmesini öngören bu genelgelerin, gerekse 1975 tarihli Devlet Arşiv Yönetmeliğinin "arşiv malzemesi" ile "arşivlik malzeme"nin devlet malı gibi korunmasını ve bunları her türlü zarara uğratanlar

hakkında devlet malına zarar verenler gibi cezai kovuşturma yapılmasını öngören kararları, bu konuda hiç de etkili olamamıştır. 6396 sayılı yasanın çıkarılmasından önceki yıllarda olduğu gibi "imhacı tutum" sürmüş; Türkiye toplumsal tarihinin tüm yönleriyle bilinmesi açısından değer biçilemeyecek birçok belge, ya titin ve özenli bir ayıklama yapılması- zın SEKA'ya yollanmış ya da araştırmacılara kapalı olarak, içinde bulundukları son derece elverişsiz koşullarla çürüme, bozulma ve yararlanılamayacak duruma gelerek sonunda yokolma yada yokedilme biçimindeki acı yazgısıyla başbaşa bırakılmıştır.

Bu "imhacı tutum"un tanık olduğumuz örneklerinden biri Çalışma Bakanlığının arşividir.² Aralarında Bakanlığın kuruluşundan önceki yıllara (İş ve İşçiler Bürosu ile İş Dairesi dönemlerine) ilişkin olanların da bulunduğu kâğıt, belge, kitap, rapor, yazı, dosya vb türden sayısız evrak ve belge, bir garaj köşesine gelişigüzel ve bir hurda yağınana andaracısına bırakıldıktan sonra, hiçbir ayırım ve ayıklama yapılmamasının SEKA'ya gönderilmiştir. Büyük bir olasılıkla, bu belgeler arasında Bakanlığın kuruluşundan sonraki yıllara ilişkin olanları da vardır. İmhacı tutumun en acımasız örneklerinden birinin işçi ve sendika hareketi tarihi yönünden son derece önem taşıyan bir alanda yaşanmış olması, kuşkusuz büyük bir talihsizliktir. Sanıyorum ki, yalnızca 1936 öncesi yılların değil, 1936 sonrasında ve hatta yakın tarihin, yani 1963 yasalarıyla kurulan toplu iş ilişkileri düzeninin yasal çerçevesinin oluşmasının da birinciel kaynaklar ve belgelerle incelenmesi, ne yazık ki olanak dışıdır.

2 Necut Gülmez, Türkiye Belgesel Çalışma İlişkileri Tarihi (1936 Öncesi) TODAİE Yayını, Ankara, 1983, s.vi.

İnhacı tutumun toplumsal tarihimizi yakından ilgilendiren öteki iki örneği de, CHP arşivi ile TÜRK-İŞ'in arşividir. Bu arşivler de, basında yer alan haberlerden anlaşıldığına göre, hiçbir ciddi ve özenli bir ayırım ve ayıklama işlemlerinden geçirilmeksizin SEKA'ya gönderilmiştir.³

Arşiv konusundaki son yasal düzenleme, 15.3.1988 tarihli ve 316 sayılı Muhafazasına Lüzum Kalmayan Evrak ve Malzemenin Yok Edilmesi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnane ile yapılmıştır. Bu Kararnaneye dayanılarak kabul edilen ve daha önce kimi kuruluşlarca özel inha yetkisi almak için çıkarılmış olan yönetmelikleri yürürlükten kaldıran Devlet Arşiv Hizmetleri Hakkında Yönetmelik de, konuyu çeşitli yönleriyle daha ayrıntılı olarak düzenlemiştir.⁴

Beş kuruluş (Cumhurbaşkanlığı, TBMM, Genel Kurmay Başkanlığı, Millî Savunma Bakanlığı ve MİT) dışında, tüm kamu kurum ve kuruluşlarını kapsayan 316 sayılı KHK, "arşiv malzemesi" için 1975 tarihli yönetmeliğin öngördüğü süreyi kısaltmıştır. KHK'ye göre, "en son işlem tarihi üzerinden otuz yıl geçmiş veya üzerinden onbeş yıl geçtikten sonra kesin surece bağlanmış" malzeme ve belgeler, arşiv malzemesidir.

KHK, kapsamına aldığı kurum ve kuruluşlara arşiv malzemesi ile arşivlik malzeme için ayrıntılı Yönetmelik'te gösterilen kimi yükümlülükler getirmiştir. Bu belgeleri "her türlü zararlı tesir ve unsurlardan korunak" ve "asli düzenlerine göre tasnif edip saklanak"la yükümlü olan kurum ve kuruluşlar, bunları belli bir süre sonra Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne teslim etmekle de görevlidirler. Bu son yükümlülükle, önce Birimler ve sonra da Kurumlar düzeyinde Yönetmeliğe uygun olarak ayırım, ayıklama ve tasnif işlemleri yapılan belgelerin, Birim arşivindeki 1-5 yıllık saklama süresini doldardıktan sonra Kurum arşivine ve Kurum ar-

3 Milliyet Ekspresite, 9 Mayıs 1982, s.7.

4 Resmî Gazete, 4 Nisan 1988, Sayı:19775 ve Resmî Gazete, 16 Mayıs 1988, Sayı:19816.

şivindekil0-14 yıllık saklama süresi sonunda da Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne verilmesi öngörülerek, hizmetin merkezileşmesi amaçlanmıştır. Nitekim, 3056 sayılı ve 19.10.1984 tarihli yasayla Başbakanlığın ana hizmet birimlerinden biri olan Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne verilen görevler arasında, "çeşitli kamu kurum ve kuruluşları ile özel kişiler elinde bulunan arşiv malzemesini saptamak ve toplanak" ile "kamu kurum ve kuruluşlarının arşivlerinde ayıklama, saklama ve yoketme işlemlerini denetlemek" görevleri de bulunmaktadır.

Özetlemekle yetindiğimiz son yasal düzenlemelerin işlerlik kazanması ve dolayısıyla araştırmacıların İHK kapsamındaki kurum ve kuruluş arşivlerinden yararlanması uzunca bir zaman alacaktır. Herşeyden önce, söz konusu kurum ve kuruluşların 16 Kasım 1988 tarihine değin, Genel Müdürlüğe teslim etmedikleri arşiv malzemesi ile arşivlek malzeme hakkında, arşiv hizmet ve faaliyetlerini düzenlemek ve yürütmek, tasnif usul ve esaslarını göstermek üzere kendi yönetmeliklerini yayımlayacaklardır. Birimler ve Kurumlar düzeyinde yapılacak yıllar alacağını sandığımız işlemler, ancak bundan sonra başlayacaktır. Bu işlemler tamamlanmadıkça, eldeki belgelerden yararlanmak, arşivler araştırmacılara açık olsa bile son derece güç ve zaman alıcı bir iş olacaktır. Üte yandan, gerek Genel Müdürlükten, gerekse kurum ve kuruluşlar elindeki araştırmaya açık arşiv malzemesinden yerli ve yabancı gerçek ve tüzel kişilerin yararlanması, yükümlülükleri, arşiv malzemesi örneklerinin verilmesi usul ve esasları, Bakanlar Kurulunca saptanacaktır.

Sonuç olarak, son yasal düzenleme ile, eller geçmiş yıllarda olduğu gibi uygulanması ertelenmezse, arşiv belgelerinin bilgisiz, bilimsiz ve değerbilmez kişiler elinde yokedilmesine karşı iyimser olunabilecek bir çerçeve oluşturulmuş ve konuya daha ciddi olarak sahip çıkılmıştır. Ancak, belirttiğim gibi bu çerçeveye kısa sürede işlerlik kazandırılarak arşivlerden yararlanılması konusunda yakın dönem için iyimser olmak oldukça güç görünmektedir.

II. DÖNEMİ KAPSAYAN ARA TIRMALARA İLİ KİN KİMİ SAFLANMALAR

"Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)" adıyla beş yıl önce yayınlanan kitabımın Sunuş'una şu sözlerle başlamıştım:

"Türkiye'de işçi-işveren ilişkilerinin tarihsel gelişimi konusunda birinci elden kaynaklara ve belgelere dayanan bilimsel araştırmaların yok denecek kadar az olduğu bir gerçektir. Bunun sonucu olarak da, son yıllarda yoğunlaştığı görülen tarihçe ile ilgili çalışmaların büyük bir çoğunluğu, gerçekte sınırlı sayıda ki ilk elden kaynaklara dayalı çalışmaların bilgilerini aktarmak ya da yorumlamak durumunda kalmaktadır."

Gerçekten, içinde sonraki yıllara ilişkin bilgiler içerenlerinin de bulunduğu 1908-1936 dönemini kapsayan işçi hareketi ve sendika tarihi konusunda birinciel kaynaklara ve çoğunlukla da başta gazeteler olmak üzere dönemin süreli yayınlarına dayanan kitap ve makale biçimindeki araştırmaların sayısı çok sınırlıdır. Her birini ayrı ayrı değerlendirmenin söz konusu olmadığı bu nitelikteki araştırmaların nicel yetersizliği yanısıra,⁵ işçi-işveren ilişkileri tarihinin temel kaynağı niteliği kazanan ve hemen her çalışmada yollanmada bulunulan ikincinin, kaynakça yönünden de yeterli olduğu söylenemez.⁶ Bu düşünce, birincisi

5 Buna karşılık, dönemi kapsayan siyasal tarih ile iktisat tarihi konularında, işçi ve sendika hareketi tarihine oranla, birinciel kaynaklara ve belgelere dayanan daha çok sayıda araştırma vardır.

6 Örneğin İttifak Erişçi'nin hemen her çalışmada başvurulan 1951 yılında yayınlanan kitabı, metin olarak yalnızca 28 sayfadan oluşmaktadır. Yazar, yüzyıllık bir zaman kesitini ele aldığı kitabının başlığına, kısalığının bilincinde olduğu içindir ki "Özet Olarak" sözcüklerini de eklemiştir. Öte yandan, Erişçi'nin kitabında toplam altmışaltı dipnot bulunmaktadır. Ancak bunların üçte birinden çoğu, herhangi bir kaynak göstermeksizin yapılan ek açıklamalara ilişkindir. Birinciel nitelikli sayılabilecek süreli yayınların sayısıysa, çok sınırlı ve saptayabildiğimiz kadarıyla toplam dipnot sayısının altında birinden azdır. Bir başka nokta da, kimi grevler ile adlarıyla verilen kimi işçi derneklerinden de, hiçbir kaynak göstermeksizin söz edilmiş olmasıdır (s.15, 16, 18-19 ve 22).

1935, ikincisi de 1951 yılında yayımlanan Hüseyin Avni (Şanda)'nin⁷ ve Lütfü Erişçi'nin,⁸ gerçekte bir makale boyutunu aşmayan kitaplarına küçümsediğim biçiminde anlaşılmalıdır. Tersine, bu saptamadan yola çıkarak bir başka noktayı vurgulamak istiyorum. O da, işçi hareketi ve sendika tarihine ilişkin ilk (ve sonraki) araştırmaların, asıl işlevi bu konuları araştırıp yayınlamak olan üniversiteler dışından çıkmış ve uzun yıllar (ve hatta günümüzde de) üniversitelerde bu iki küçük çalışmanın yetersizliğini giderecek daha ayrıntılı ve bilimsel araştırmalar yapılamamış olmasıdır.⁹

Böylece, 1908-1936 dönemini kapsayan işçi hareketi ve sendikacılık tarihi konusundaki araştırmaların gerek sayı, gerekse kaynakları yönünden yetersizliği, vurgulanması gereken birinci noktayı oluşturmaktadır. İkincisi ise, söz konusu araştırmaların çok büyük bir çoğunluğunun üniversite dışında gerçekleştirilmiş, dolayısıyla üniversitenin konuya sahip çıkmamış olmasıdır. Bu saptamayla bağlantılı olarak, Türkiye toplumsal tarihi bağlamında işçi ve sendika hareketi tarihinin araştırılması ve yazılması konusundaki bilimsel ve ciddi bir girişimin, bu kez yalnızca üniversite dışından değil Türkiye dışından, Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü (USSTH)'nden gelmiş olması ve konuya tartışacak Türk bilim adamları ile araştırmacı ve uzmanların neredeyse tümünü

7 Hüseyin Avni (Şanda), 1908'de Enebi Sermayesine Karşı İlk Halkınlar, İstanbul, 1935.

8 Lütfü Erişçi, Türkiyede İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak) İstanbul, 1951.

9 Bu konuda, birinciel kaynakların daha geniş biçimde kullanılacağı sistematik ve bilimsel ilk araştırma sayılması gereken Oya İncir (Baydar)'in çalışmasının ise, üniversite içinde ve akademik angaja bağlanmış olmasına karşın bu yönden sonuçlandırılmamış olması, o yıllardaki görece özgürlük ortamı içinde bile üniversitelerin bu tür konulara el atarlara karşı yeterince demokratik davranmamış olmasını göstermesi yönünden düşündürücüdür.

üniversite dışından olması yada üniversiteden koparılmış bulunması, bu gibi konuların üniversiteler içinde ele alınmaması^{si} yolundaki bir rastlantı sayılamayacak tutunun son halkasını oluşturmaktadır. Kanımca ÜSTED' nin bu girişimi, öncelikle bu nedenle kutlanmaya değer.

1936 öncesinin işçi ve sendika hareketi tarihine ilişkin araştırmalar içerik ve ağırlıklı olarak ele aldıkları konular yönünden topluca ve genel çizgileriyle değerlendirilecek olursa, kanımca bundan sonra bu alanda yapılacak araştırmalarda öncelik verilmesi gereken konuların ortaya konulmasına da yardımcı olabilecek şu saptama yapılabilir: İşçi-işveren ilişkilerinin gerek Meşrutiyet'i, gerekse Cumhuriyet'i izleyen yıllarının hukuksal bağlamı, henüz hazırlık ve oluşum süreci ile bu süreç çerçevesinde üretilip yürürlüğe konulan kurallar, henüz de bu kurallara egemen olan resmi yaklaşım ve ideolojiler yönünden birinciel kaynaklara ve belgelere dayanarak, içinde oluştukları ekonomik ve siyasal bağlamlar çerçevesinde önemli ölçüde açıklığa kavuşturulmuştur. Buna karşılık çalışma ilişkileri sisteminin örgütlenme ve eylem boyutu için benzer bir saptama yapmak olanaklı görünmemektedir. Başka bir anlatımla, 1908-1936 dönemine ilişkin olarak sistemin hukuksal çerçevesi konusunda bilinenler bilinmeyenlerden daha çok olan, kanımca özellikle işçi örgütlenmesi ve eylemleri konusunda henüz bilinmeyenler bilinenlerden daha çoktur. Bu görüşün temel nedeni, II. Meşrutiyet'i izleyen yılların, Kurtuluş Savaşı döneminin ve Cumhuriyet sonrası yılların işçi ve sendika hareketi konusundaki önemini küçümsemediğim bilgilerimizin temelde yerli (Osmanlı ve Türk) basına dayalı olması ve özellikle de bu konuda henüz aşağıda değineceğim arşivlere dayalı birinciel bilgilerden yoksun oluşumuzdur.¹⁰

¹⁰ Kuşkusuz, bu genel saptamanın önemli ve değerli istisnalarından biri, George Haupt ve Paul Dumont'un araştırmalarıdır (Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler, Gözlem Yayını, İstanbul, 1977).

III. YENİ KAYNAKLARA NASIL ULAŞILABİLİR ?

İşçi ve sendika tarihi alanında eldeki araştırmaların bilgi ve verilerini yinelenenin ötesinde, gerek değişik görüşlerin öne sürüldüğü, gerekse yeterince aydınlatılamamış konularda sağlıklı ve güvenilir bilgiler içeren yeni ve belgesel kaynaklara büyük bir gereksinme duyduğumuza kuşku yoktur.

Yukarıda da belirttiğim gibi, eldekileri birinciel kaynaklarla desteklenmek zorunda olduğumuz alan, öncelikle işçilerin çeşitli biçimlerde geçici yada sürekli olarak örgütlenmeleri ve grevleri, yürüyüş, grev vb eylemleri ile ilgilidir. Bir örnekle açmak gerekirse, 1890'lı yılların ortasında kurulan ve 1908 Ağustos'unda Osmanlı Terakki Cemiyeti adıyla yeniden canlandırılan Osmanlı Anale Cemiyeti konusundaki bilgilerimizin (eğer yanlışlıyorsam) tek kaynağı, Aşâh'ın kaynağını bilmediğimiz Aydınlık'ta yayınlanan konferansında yaptığı açıklamalardan ibarettir. Yine, Kurtuluş Savaşı döneminin grevleri, işçi örgütlenmesi ve sol siyasal partilerle ilişkileri konusundaki bilgilerimizin kaynağı da, özellikle grevler konusunda, temelde sınırlı sayıda süreli yayındır.

Kanımca, 1908-1936 döneminin (ve 1908 öncesinin) işçi ve sendika hareketi tarihi konusunda sınırlı ve belge niteliği taşımayan kaynaklara dayalı bilgilerimizin, henüz taranmamış yerli süreli yayınlar yanı sıra, dönemin özellikle Avrupa sol basını taranarak da desteklenmesi gerekir. Bunun, salt kaynak yetersizliğinin öncelikle söz konusu olduğu alanlar ve zaman kesitleri için değil, aynı zamanda görece olarak daha geniş yerli basının tarandığı "ilan-ı hürriyet grevleri" konusunda da gerekli olduğunu düşünüyorum, varolan bilgilerimize yenilerini katmaya inaniyorum.

11 Örneğin 1845 Polis Nizamı'nın 12 nci maddesinin maddi temelleri olmadığı konusunda olduğu gibi..(Bu konuda bkz:Mesut Gülmez, "İşçi Sorunu ve Polis Nevzuatı: Fransa Örneği ve Polis Nizamı'nın 12 nci Maddesi", Anne İdaresi Dergisi, Cilt 17, Sayı 1, Mart 1984, s.115

Kuşkusuz, 1908-1936 döneminin işçi ve sendika hareketi tarihini tür yönleriyle aydınlığa çıkarmak için yerli ve yabancı süreli yayınların taranması yeterli olamaz. Bu konudaki güvenilir bilgilere ancak arşiv belgeleriyle ulaşılabileceğine kuşku yoktur. "İşçi sorunu"nu bir "toplumsal sorun" olarak değil "polis sorunu" olarak değerlendirme geleneğinin bulunduğu bu dönemde, Cumhuriyet öncesi yıllar için, özellikle işçi örgütlenmesi ve grevler açısından başta Zaptiye Nezareti olmak üzere Dahiliye ile Ticaret ve Nafia Nezaretleri arşivlerinin bilinmeyen birçok noktayı açıklığa kavuşturacak bilgiler içerebileceğini düşünüyorum. Ancak, Osmanlı Nezaret arşivlerinin henüz tasnif edilerek araştırmacılara açılmamış olması, bu önemli kaynaktan yakın dönemde yararlanılmasını olanaksız kılmaktadır.

Cumhuriyet sonrası yılların işçi örgütlenmesi ve eylemleri konusunda yeni ve daha ayrıntılı bilgilere ulaşabileceğimizi düşündüğüm çok önemli bir başka kaynak da, bugüne değin bu alanda hemen hemen hiç yararlanılmadığını sandığım Emniyet Genel Müdürlüğü arşividir. Bu aşamada edindiğim sınırlı bilgiler çerçevesinde, yararlanılması elde edilmesinin oldukça güç olacağını düşündüğüm özel ime bağlı olan, ancak bildiğim kadarıyla işçiler ve başka çalışanlarca kurulan çeşitli örgütlerin (cemiyet, birlik, dernek, sendika, kulüp vb) herbirinin dosyasının bulunduğu ve daha önemlisi, yakasını "inhacı tutum"dan kurtarabilen Emniyet Genel Müdürlüğü arşivi, kanımca yeni kaynaklar üretme açısından son derece önem taşımaktadır. Özellikle, işçi örgütlenmesinin dönemlere göre ve yöresel olarak gelişimi ve dağılımı, örgütlerin niteliği, eylem ve etkinlikleri, siyasal iktidarlarca izlenen tutum ve politikalar gibi konularda son derece önemli ve yeni bilgiler içerdiğini sandığım bu kaynaktan yararlanma konusunda, geçmişte sonuçsuz kalan bir girişime karşın, bugün kişisel olarak daha iyimser olmak istiyorum. Bunun bir nedeni de, yukarıda özetlediğim arşive ilişkin son yasal düzenlemenin,

Emniyet Genel Müdürlüğü'nü, arşiv malzemesi ile arşivlik malzemeyi saklama, ayıklama ve yoketme işlemleri kendi (özel) mevzuatına bağlı olan kurum ve kuruluşlar arasına almış olmasıdır.

Özellikle işveren çevrelerin işçi ve sendika hareketine ilişkin görüşlerinin açığa çıkarılması açısından, belgelerin saklanıp korunduğu ve dolayısıyla da bir arşiv oluşturulduğu konusunda herhangi bir bilgi sahibi olmakla birlikte, yararlanılması yollarının araştırılmasında yarar gördüğüm bir başka kaynak, Ticaret ve Sanayi Odaları arşivleridir. Bu bağlamda, İstanbul, İzmir, Longuldak, Eskişehir, Adana ve Samsun vb Ticaret ve Sanayi Odaları arşivlerinin yeni kaynaklara ulaşma açısından kimi belgeler içerebileceği düşünülebilir.

1908-1936 döneminin işçi ve sendika hareketi konusunda yararlanılmasına zorunlu gördüğüm kaynaklardan biri de, yabancı ülkelerin İşçileri arşivleridir. Özellikle Fransa, Almanya, İngiltere, Belçika ve Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlıkları arşivlerinde, bu yıllarda ülkemizde görevli diplomatların işçi ve sendika hareketine ilişkin yazı ve raporlarına rastlanabileceğini düşünüyorum.¹²

Bizi yeni bilgilere ulaştıracak son bir kaynak olarak, Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ) arşivine değinmek istiyorum. Gerçekten, yöneticilerinin, Türkiye'nin üyeliğinin gerçekleşmesinden çok önce Lozan Sözleşmesi görüşmelerinin başladığı andan itibaren ülkemizle ilişkiler kurmak ve yeni devletin toplumsal mevzuatının hazırlanmasında yardımcı olmak istediği UÇÖ arşivi, özellikle işçi-işveren ilişkilerinin yasal çerçevesinin oluşumunun uluslararası boyutları ve dış etkiler açısından son derece önemli belgeler içermektedir. UÇÖ arşivinde 1985

Bakanlığı
12 Nitekin Şehmus Güzel, Fransa Dışişleri/arşivinde bulunduğu 1908 grevlerine ilişkin iki raporu yayınlamıştır ("1908 Grevleri-İki Rapor", Yapıt, 46'1, Ekim-Kasım 1993, s.45-47).

ve 1937 yıllarında yaptığı araştırma sonuçlarını, Dışişleri Bakanlığımız arşivinde yapmayı düşündüğüm araştırma ile bütünleştirerek kısa süre içinde yayımlayabilmek en büyük dileğimdir.¹³

13 Bu belgelerden 1936 İş Yasası'nın hazırlık çalışmaları ile ilgili olan kısımlarına bir yazıda değinmişim (Mesut Gülmez, "1936 İş Yasası'nın Hazırlık Çalışmaları", Sosyal Siyaset Konferansları, İÜ İktisat Fakültesi, XXXV-XXXVI. Ktamlar, 1987, s. 134-139).

19. VE 20. YÜZYIL TÜRKİYE SOSYAL TARİHİYLE İLGİLİ ARAŞTIRMA VE DOKÜMANTASYON ÇALIŞMALARINDA ÖNÜMÜZDEKİ ON YIL İÇİN PERSPEKTİFLER

ILHAN TEKELİ

I. GİRİŞ

19. ve 20. yüzyıl Türkiyesi sosyal tarihini incelemeye önümüzdeki 10 yılda olacak ve olması gereken gelişmeleri saptamak istiyoruz. Böyle bir saptamadan iki pratik amaç beklenilebilir. Birincisi, arşiv oluşturulması ve belge toplanması çalışmalarını bu yönde geliştirerek bu çalışmaların etkinliğini artırmaktır. İkincisi ise belli araştırma yönlerinin önemini ortaya koyarak araştırmacıların ilgilerini bu alanlara çekerek araştırma çabalarının birbirini tamamlayıcılığını, birbirini besleyiciliğini artırarak bilimsel gelişmenin hızını ve pekinliğini artırmaktır.

İster olacak, ister olması gereken, gelişmeler saptanacak olsun bu amaçların her ikisinin de gerçekleşeceği söylenebilir. Oysa olacak ve olması gereken koşullarında yazılacak senaryolar çok farklı olabilir. Bu fark günümüz Türkiyesi koşullarında özellikle yüksek olacaktır. Türkiyede sosyal bilimlerde 1961 Anayasası sonrasında hızlanan gelişmenin, 12 Eylül ve YÖK sonrasında duraklaması ve gerilemesi gözönünde tutulursa, gelişmenin ne olacağı konusunda yazılan bir senaryo çok kötümser olacaktır.

Bu toplantıda böyle bir kötümser senaryo bizi ilgilendirmiyor. O zaman ileri alanımız şimdiye kadar bilimsel çalışmaların yeterince açıklayamadığı, araştırmaların yetersiz kaldığı, gelecekteki çalışmalarla doldurulması gereken boşlukların saptanmasına yöneliyor. Gelecekte ne olacağın yerine ne olması gerektiğini

koyuyoruz.

Bu indirgeme tartışma alanımızı belirlemede tek başına yeterli olmuyor. Eksikleri, boşlukları saptama sözü tek başına belirsiz kalıyor. Tarih bilimi bize bir gerçekliğin tüm ayrıntılarıyla betimlemesini yapmıyor böyle bir betimleme hem yararsız hem de olanaksız. Eksiklik ve boşluk seçilen paradigmaya göre değişiyor. Başka bir deyişle görelî bir şey. Burada paradigma sözcüğünü kullanırken Kuhn'un teorisi yönünde bir seçme yapmıyorum. Bunun yerine isterseniz araştırma programı, isterseniz epistem-söylem, isterseniz problematik vb. farklı bilimsel değişme kuramlarının terimlerini koyabilirsiniz. Bu tartışma için önemli olan bilim alanında iç bütünlüğü olan farklı açıklama çerçevelerinin bulunması, bazı hallerde birbirinin yerine geçmesi bazı hallerde de birden fazlasının bir arada varlığını sürdürmesidir.

Yeni çalışma alanlarını saptanmasında var olan bir paradigmaya karşı ne tür stratejilerin saptanabileceği öncelikle düşünülmesi gereken bir konudur. Bu aşamada değişik seçenekler vardır. Birincisi kendisini kabul ettirmiş sorgulanmayan bir paradigmanın varlığıdır. Bu durumda boşluklar var olan paradigmanın mantığı içinde onu pekiştirecek biçimde saptanabilir. İkincisi ise güçlü bir paradigmanın varlığı halinde bu paradigmaya karşı bir tutum benimseyerek bu paradigmayı sarsacak sorulara yönelmektir. Bu paradigmada kriz yaratacak bulguları ortaya koymaktır. Üçüncüsü ise var olan paradigmada

ciddi şüphelerin belirlediği, yeni bir paradigmanın emarelerinin kendisini belli ettiği ortamlarda söz konusu olabilir. Bu durumda yeni paradigmanın oluşmasına yardım edecek araştırmalar planlanabilir. Dördüncüsü ise daha hiç bir paradigmanın oluşmadığı bir aşamada söz konusu olabilir. Paradigmanın oluşumunu hazırlayacak araştırmalardır.

Bu durumda ilk saptanması gereken, Türkiye'de, genelde sosyal tarihe, özelde işçi ve sendikalar hareketleri tarihine hangi paradigmlar içinde yaklaşıldığı ve bu paradigmların karşılaştığı sorunlar oluyor. Türkiye'de 1970 li yıllarda sorgulanmaya başlanırsa da belli bir ulusalcı sosyal tarih paradigması vardır. Kuşkusuz bu paradigmanın oluşmasının gerisinde çok değişik etkilenmeleri görmek olanaklıdır. Türkiye'nin uluslaşma süreci sırasında Avrupalıların Orientalist tarihçiliğine duyulan tepkilerden başlayarak, Türk Tarih Kurumunun oluşturulmasının nedeni olan Türk Tarih Tezi ve bu paradigmanın en önde gelen uygulayıcıları olan Barkan, İnalcık gibi tarihçilerin formasyonunu etkileyen Annales okuluna kadar uzanan değişik etkiler sıralanabilir. Burada bizi ilgilendiren bu paradigmanın nasıl oluştuğu değil, temel özellikleri ve yaşadığı bunalım. Bu tarihin belli özellikleri var. Belgeye dayanmayı yücelterek aşırı bir ampirisizm içinde toplum ve siyasal bilim kuramları dışında kalmaya çalışıyor. Türklerin tarihinin ve kurumlarının benzersizliğini, özgünlüğünü göstermeye yöneliyor. Bu yönelim, kendisine seçtiği aşırı ampirist tutum tarafından beslendiği gibi, ulusalcılık ideolojisine katkıda bulunmasını kolaylaştırıyor. Özgünlük savından üstünlük savlarına kolayca köprüler kurulabiliyor. Gerek

seçtiği yöntem gerek ideolojik yönelimi bu tarihçiliği daha çok devlet açısından ve merkezin normatif olarak koyduğu kalıplar açısından yazılan bir tarihçilik haline getiriyor. Bu tarihçilik böyle bir bakış açısı içinde yerel farklılıkları görmüyor ya da görmek istemiyor. Devletin tümü için kendine özgülük başkalarına benzememek savına sahip çıkan bu tarihçilik aynı savı daha alt coğrafik ünitelere taşıyor. Böyle bir araştırma şeması içinde toplumsal değişimin iki kaynağı ön plana çıkabiliyor. Bunlar da merkezi yönetim ve değişik tür dış etkiler oluyor. Toplumun değişmesinde iç dinamiklerin etkisi yadsınıyor ya da ikinci planda kalıyor. Bunun beraberinde getirdiği bir sonuç toplumda sınıfların varlığı ve toplumsal hareketlerin genellikle inceleme dışı kalması. Toplumsal hareketler bir toplumsal sorunun ve değişimin habercisi olmaktan çok özgün düzenin bozucuları olarak algılanıyor. Tabii böyle bir tarih anlayışı içinde bu toplantının odaklaştığı sosyal alanının bir bölümü olan işçi ve sendika hareketleri için bir yer bulunmuyor. Bu tarih anlayışının beraberinde getirdiği bir tarihi dönemlere ayırma biçimi var. Osmanlı İmparatorluğu yükselme, duraklama, ve çöküş dönemlerine ayrılıyor. Bunu Türkiye Cumhuriyetinin yeniden doğuşu izliyor. Bir tür döngüsel tarihi devlet açısından yazmanın ve ona ideolojik işlev yüklemenin etkilerini taşıyor. Bu dönemlemeyi Türkiyede tarih yazıcılığı siyasal tarih yazıcılığından sosyal tarih yazıcılığına açılmaya başladığında sürdürmek güçleşiyor. Bunun sürmesi bir anlamda tarih araştırmalarının zaman içinde eşitsiz dağılımıyla sağlanıyor. Araştırmalar 16. yüz yıl üzerinde toplanıyor, 17 ve 18. yüz yıllar son yıllara kadar büyük ölçüde araştırma dışı kalıyordu. Böyle bir araştırma gayretleri dağılımı

yükselme ve duraklama dönemleri ayrımlarının sürdürülmesini kolaylaştırırken 19 yüzyıl ve özellikle ikinci yarısı üzerinde sayısı hızla çoğalan araştırmaların ortaya koyduğu İmparatorlukta ki kurumsal yeniden yapılanmalar, alt yapı gelişmeleri, üretici güçlerdeki gelişmeler çöküş dönemi ayrımını sürdürmeyi zorlaştırmaktadır.

Bu tarih paradigması 1960 lı yılların ikinci yarısından sonra Türkiyede sosyal bilimlerin hızlı bir gelişme göstermeğe başladığı dönemde büyük ölçüde yetersiz kaldı. Bu yetersizlik tarihçilerin kendi alanlarını sorgulamaları sonucu olmadı siyaset biliminden, ekonomiden, sosyolojiden gelenlerin tarihi sorgulamalarıyla ortaya çıktı. Bu o zamana kadar hakim olan paradigmanın yadsıdığı kuramları tarih alanına getirdi. O zamana kadar hakim olan kendine özgü ve benzersiz olanı bulma çabasındaki paradigmanın kuramsal sorgulamalar karşısında bunalıma içine girmesi kaçınılmazdı. Tarihçilerin, tarih dışından gelenlerin sorgulamalarına karşı tek sığınağı belgeler ve amprisizmi daha ön plana çıkarmak oldu. Bu ise başka alandan gelenlerin, tarihçilerin farklı bir paradigma için toplamış oldukları bilgileri, kendi kuramsal çerçeveleri içinde kullanma çabalarını başlattı. Zamanla bunlar ve onların izleyicileri kendi paradigmaları için veriler toplamaya başladılar. Hakim paradigma hegemonyasını kaybetti. Ama yerine tek bir hakim paradigma belirmedi. Bugün için, çoğu yeterince gelişmemiş, çok paradigmatlı bir durumdan söz edilebilir.

Günümüzde, 1960 lar öncesinin gün geçtikçe gücünü kaybeden tarih

paradigmasının yanısıra, varlığı gözlenen paradigmaları, dayandıkları toplum bilim kuramlarına ve ideolojilerine göre şöyle sıralıyabiliriz;modernleşme kuramına dayananlar,dünya ekonomisi ya da merkez çevre kuramını kullananlar,Marxist üretim biçimi kavramından yararlananlar,bunları da üretim biçimi kavramını kullanışlarına göre ikiye ayırmak olanaklıdır,bir kesimi bu kavramı Osmanlı toplumunun kendine özgü niteliğini ortaya koymak için kullanırken diğer kesimi genel şemanın bir parçası olduğunu ortaya koymak için kullanmaktadırlar.Bu birbiriyle yarışan beş paradigmaya bir altıncısı da eklenebilir.0 da eski tarih şemasının Türk-İslam sentezci yeniden yorumudur.

1960 lı yılların ikinci yarısından sonra Tarih alanında hakim paradigmanın hegemonyasını kaybetme olgusu yaşanırken Türkiyede ilk kez işçi ve sendika hareketi tarihi gelişti.Sanıyorum çoğu bu toplantıya katılacak olan arkadaşlarımızın çabalarıyla uzun baskı dönemleri sonucu ulaşılması çok zor hale gelen belgeler ve bilgiler bir araya getirilerek geçmiş yeniden kurulmaya çalışıldı.Ama büyük ölçüde genel toplumsal tarihten ayrı kendi içinde bir dal olarak gelişti.Halen de bu oluşumunu koruyor.

Türkiyede ilgi alanımızın yapısı üzerine saptamalarımızı yaptıktan sonra bir strateji seçmesi yapabiliriz.Sanıyorum önümüzdeki on yıl içinde Türkiyede çok paradigmali tarih varlığını koruyacaktır.Bu çoğulculuktan siyasal,ideolojik işlevler beklenebildiği gibi bilimsel yararlar da umulabilir.Böyle yarışmalı bir ortamda her paradigma diğer paradigmayı sarsan sorular atmaya çalışacak hem de kendisine

yönlülecek sorulara karşı kendi paradigmasını pekinleştirecektir. Bunu başaramıyanın uzun dönemde elenmesi kaçınılmazdır. Böyle çoğulcu bir ortam kurulabilirse bilimsel gelişme hızlanacaktır. Eğer uzun dönemde bir paradigma hakim olabilirse bu pekinliği, açıklayıcılığı yüksek bir paradigma olacaktır.

İşte ben bu toplantıda sunacağım araştırmaların yoğunlaşma alanları önerilerini belli böyle çoğulcu bir ortama katkı için hazırladım. Ayrıca yuvarlak masa etrafında değişik ilgi alanlarından gelecek kişilerin bulunacağını düşünerek önerilerimi daha çok benim yakın ilgi alanım sayılabilecek bölgesel yapılar ve kentleşme etrafında yoğunlaştırmaya çalıştım.

II. ARASTIRMA YOGUNLAŞMA ALANLARI İÇİN ÖNERİLER

Birinci olarak üzerinde duracağım genel bir ilke olarak Osmanlı ve Türk tarihini merkezi olmayan ve yöneticilerin görüşlerine ağırlık vermeyen bir perspektifle yazmaya çalışmak olacak. Halen tarih alanında yarışan paradigmaların genellikle Osmanlı tarihini merkezi ve normatif bir gözle ele aldıkları yerel özgüllükleri yok varsayan bir ele alışa sahip oldukları söylenebilir. Kuşkusuz bu özelliğin ideolojik nedenleri olduğu gibi bu tarihin merkezi bir arşive dayanarak yazılması gibi pratik nedenleri de var. Bu ele alışa karşı tutumların S. Faroughi'nin çalışmalarında olduğu gibi gelişmeye başladığını görüyoruz. Faroughi'nin seriye sicillerine dayanan çalışmaları merkezi bakış açısına göre yazılan tarihlere farklı olguları ortaya çıkarıyor. Böyle bir bakış açısıyla yapılacak bilinçli çabaların tarihsel gerçekleri

kavramamızı ve yorumlamamızı zenginleştireceğine inanıyorum. Burada yanlış anlaşmayı önlemek için küçük açıklama yapmak gerekiyor. Kuşkusuz, burada, merkezi özellikleri güçlü bir sistem varsa, gerçeğe aykırı olarak, onun bu özelliklerini yadsıyalım denilmiyor. Bu konudaki abartmaları temizleyici bir öneri yapılıyor. Bu abartmalar yüzünden görmezlikten gelinmiş olguların gün ışığına çıkarılması öneriliyor. Düzeltmek için demiri diğer yönde de bükelim diyorum. İkinci olarak dikkati çekmeyi istediğim bu önerinin genel kuramların geliştirilmesini ve kullanılmasını yadsımadığıdır. Yani bu öneri başka hiç bir şeye benzemezlerin betimlenmesine ulaşmak için yapılmamaktadır. Tersine genel açıklamaların yerel koşullardaki özgüllüklerin gözlenmesiyle zenginleştirilmesi amaçlanmaktadır. Genel kuralların uygulamalarının somutta yarattığı zenginlikler sergilenebilmelidir.

Bu tür bir kaygıyla 19 yüzyıl tarihine yaklaşıldığında daha önce üzerinde durulmayan başka bazı sorular ön plana geçecektir. Yaşanan kapitalistleşme, batılılaştırma sürecinde değişik yörelerin kapitalizme eklemlenmesi ne tür özgüllükler göstermiştir, bu her yörede değişik etnik gruplar arasında ne tür toplumsal katmanlaşmalar yaratmıştır. Yöreler arası toplumsal farklılaşmadaki bu değişikliklerin kapitalizm girişine karşı yarattığı savunma mekanizmaları ya da uyum mekanizmalarındaki ve bunun bir parçası olarak değişik dini ve ideolojik akımların ortaya çıkışı ve benimsenmesindeki ayrımların neler olduğu araştırılabilir. Değişik yörelerin kapitalizme açılmakta ve batılılaştırma da merkezden farklı kanalları ya da etkileşme

biçimleri var mıydı? Bu farklılıklar eğer Türkiye desantralize bir batılılaşma süreci yaşasaydı farklı sonuçlar verecek nitelikte miydi?

Bu yöresel çerçevelerin sorgulanması işçi sınıfı ve sendikal hareketler tarihinin yazılmasında bu hareketlerin toplumsal bağlamıyla ilişkilerinin kurulmasını kolaylaştıracak ve zenginleştirecektir. İmparatorluğun değişik kesimlerinde ücretli emeğin doğuşundaki farklılıklar, kapitalizmden etkilenme derecesinde ve hızındaki değişikliklere göre ortaya çıkan özgül üretim ilişkileri, bu farklılıkların işçilerin örgütlenmeleri ve bilinçlenmelerindeki değişik yansımaları ortaya konulabilir.

Bu tür soruların bizi götüreceği sonuçlardan biri İmparatorluğun kapitalizme açılma sürecindeki mekansal farklılaşmanın netleşmesi olacaktır. Bu bir bölgelemedir. Türkiyede tarih yazıcılığında dönemleme sorunlarının tartışılmış olmasına karşın bölgeleme sorunlarının tartışılmamış olması ilginçtir. Gerçekte bilimde simetrik bir konumu olan zaman ve mekan kavramlarından zaman tarihte nasıl bir dönemleme sorunu ortaya koyuyorsa mekan da bir bölgeleme sorunu çıkarmaktadır. Türk tarih yazıcılığında bölgeleme sorunlarının tartışılmayışı ile merkezi tarih yazıcılığı olgusu arasında bir bağlantı kurmak her halde yanlış olmaz. Kuşkusuz burada bir bölgelemeden söz ederken bunun zaman içinde değiştiğini de eklemek gerekiyor.

Bu tartışma bizi yapacağım ikinci öneri olan bölgesel ya da yerel tarihlerin yazılması noktasına getiriyor. Osmanlı dönemi tarih yazıcılığı içinde bölgelerin ve kentlerin ayrı tarihlerinin

yazılması, ancak 1870 lerden sonra görülüyor. Bu başlangıçta, değişik etkiler olarak belediyelerin doğuşuyla kentlerin bir kişilik kazanması, vilayet salnamelerinin yayınlanması, Osmanlı imparatorluğuna "seyyah"ların gelmeye başlaması sayılabilir. Ama bu yazılan değişik amaçlı tarihler yüzeysel betimlemeler düzeyini aşır bir sosyal tarih niteliğini kazanamıyor. Cumhuriyet döneminde yazılanlar da durumu pek değiştirmiyor. 1970 li yıllardan sonra Ö. Kurmuş'un Ege Bölgesi, Ö. Ergenç'in Ankara ve Bursa için yaptığı çalışmalarda olduğu gibi bazı başarılı örnekler ortaya çıktıysa da bir bölge tarihçiliğinin geliştiği söylenemez. Hatta Türk tarihçiliğinde etkisi artan Annales okulu bile Vidal de la Blache'dan kaynaklanan bölgesel tarihçiliğini Türkiye'ye taşıyamamıştır. Bu sonuçta Türkiye'deki tarih yazınında coğrafya ile bütünleşmenin coğrafyadan yararlanmanın oldukça zayıf kalmasının etkilerini aramak doğru olur sanıyorum.

Bölgesel tarihlerde yoğunlaşmayı ne bir coğrafi determinizm kaygısıyla ne de 1950 ler öncesi coğrafyada hakim olan olan yeni Kant'çı sentezlerine ulaşmak için öneriyorum. Bu önerinin iki pratik amacı var. Birincisi tarih yazınında merkezi eğilimlerin normatif baskısından kurtulmanın pratik bir yolu olmasıdır. Burada kullandığım merkezi eğilimlerin normatif baskısı kavramını biraz açmakta yarar görüyorum. Daha önce de değindiğim gibi eğer bir toplumsal formasyon güçlü merkezi eğilimlerle şekillendiriliyorsa tarihçi kuşkusuz bu gerçeği yazacaktır. Ama burada sözü edilen başka bir şeydir. Merkezin formüle ettiği hukuksal ve yönetsel metinlerin gerçek sanılması gerçeğe özdeşleştirilmesidir. Bu metinlerin gerçeği nerede ne kadar

etkileyebildiğinin ortaya çıkarılmasında bölgesel tarih yazını önemli bir araç olabilecektir. İkincisi ise Türkiye'nin 19. ve 20. yüzyıl içinde yaşadığı kapitalistleşme süreçlerinin bölgesel farklılıklarını ve özgülüklerinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu yapılmadan yaşanan sürecin tam olarak kavrandığı ileri sürülemezdir. Amaç salt bir kuram geliştirmek değil, aynı zamanda da Türkiye'yi bütünüyle tanımak ise, bu kaçınılmazdır.

Üçüncü olarak üzerinde duracağım konu kent tarihlerinin yazılmasına bunların karşılaştırılabilir bir sistematiklik kazanmasına verilmesi gereken önemdir. Kent tarihi yazınının bölgesel tarih yazını ile iç içe olacağı ve bir birini tamamlayacağı açıktır. Burada üzerinde ayrıca durulmasının nedeni bu toplantının odaklandığı işçi ve sendika hareketleri tarihi bakımından kazandığı özel önemdir. Kentler kapital birikiminin gerçekleştiği, ücretli emeğin öncelikle olduğu, bilinçlenmesinin ve bir harekete dönüşmesinin sağlandığı mekanlardır. Her üretim biçimi kendi kentsel mekanını üretmektedir. Ama bu üretilen mekanlar da belli üretim ilişkilerinin ve belli üretim biçimlerinin sürdürülmesi için yararlanılan araçlardan biri haline gelmektedir. Bu nedenle işçi ve sendika hareketlerinin toplumsal yapıyla bağlarının kurulmasında içinde geliştikleri kentlerin toplumsal tarihinin bilinmesi gerekecektir. Kentlerin bölgeleri üstündeki denetimi hangi mal ve hizmetleri üreterek kurdukları, bu üretimin ne tür üretim ilişkileri içinde gerçekleştiği, bu üretim ilişkilerinin ne tür bir toplumsal katmanlaşma ortaya çıkaracağı, bu katmanlaşmanın etnik gruplara

göre nasıl farklılaştığı, bu üretim ilişkileri ve toplumsal yapının nasıl bir fiziki çevre ya da mekan ürettiği, bu mekanın üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesinde ne tür işlevler yüklendiğinin araştırılması, önerilen kent tarihi araştırmalarının esas konularını oluşturacaktır. Kentlerimizin bu tür tarihleri bulunsaydı işçi ve sendika hareketleri tarihinde uzmanlaşan arkadaşlarımızın çalışmalarını herhalde çok zenginleştirirdi.

Üzerinde duracağım dördüncü konu Osmanlı İmparatorluğunda 19. yüzyılda yaşanan kapitalistleşme süreciyle birlikte yerleşme yapısının nasıl geliştiğinin ortaya konulmasıdır. Osmanlı İmparatorluğunun yerleşme yapısı, 19. yüzyılda, bir yandan kapitalistleşme, diğer yandan İmparatorluğun sürekli olarak büyük toprak kayıplarıyla küçülmesi sonucu aldığı göçlerle büyük değişimler geçirmiştir. Sahil ovaları yerleşmelere açılmış, değişik yörelerin etnik kompozisyonları değişmiş, yeni liman kentleri kurulmuş var olanlarının görece önemleri değişmiştir. Bu değişimler tüm İmparatorluğu kapsayacak genişlikte yeterince ortaya konulmamıştır. Büyük bir emek gerektireceği açık olmakla beraber, bunun yapılmasını sağlayacak kaynaklar vardır. Bir yandan değişik tarihlerde yapılmış haritalar diğer yandan nüfus sayımları ve sâhnâmeler vardır. Böyle bir tarihi coğrafya çalışmasının hem 19. yüzyıl tarihinin yazılması için çok değerli bir temel oluşturacağı hem de yukarıdan beri savunulan bölgesel tarih yazıcılığı gerekli çerçeveyi sağlayacağı söylenebilir. Bu tür bir gelişme sosyal tarihçiliğimizin harita kullanmasında da bir aşama oluşturabilir.

Beşinci ve son olan önerim Osmanlı İmparatorluğundan Cumhuriyete geçişteki kesikliğin yeniden kurulması olacak. Burada Foucault'çu bir kesiklikten değil üretici güçlerdeki somut bir kesiklikten söz ediyorum. Cumhuriyet tarihçiliği ideolojik planda Osmanlıdan kopmaya ve ulusçuluğunu daha önceki dönemlere uzanarak temellendirmeğe çalışmasına karşın, Cumhuriyete geçişte üretici güçlerdeki büyük kesikliği inceleme dışı tutmuş, her savaşta görülen sonra zaman içinde giderilen kayıplar gibi görme eğiliminde olmuştur. Bu tutum günümüz Türkiyesinde bir çok konuda yanlış kanıların doğmasına neden olmaktadır. Bu kesikliğin payının yüksek olabileceği bir çok sorun geçmişten gelen tarihsel nedenlere bağlanmaktadır. Birinci Dünya savaşının, Kurtuluş Savaşının, Barış Anlaşmalarının koşullarının üst üste gelmesiyle nüfusun miktarında, etnik kompozisyonunda, hüner bileşiminde, coğrafik yoğunluğunda, toprak mülkiyetinde, sanayisinde, meslekler yapısında, elitlerinin niteliğinde çok önemli dönüşümler yaşanmıştır. 1914 ve 1924 yılında Türkiyedeki üretici güçlerin karşılaştırılabilir bir muhasebesinin kurulması ve bunun haritalandırılması bu kesikliğin önemini ve etkilerinin doğru olarak değerlendirilmesine olanak verecektir. Bunun anlaşılması halinde Cumhuriyetin başlangıcındaki dinamikleri daha yeterli olarak yorumlayabileceğiz. Bölgesel farklılıkların nedenlerini daha iyi kavrayabileceğiz. Türkiyenin batısında ve doğusunda yaşanan kesikliklerin farkını ve doğurduğu sonuçları görebileceğiz. Ruşkusuz bu da sistemli bir büyük çalışmayı gerektiriyor. Ama gerekli.

Bununla yapacağım öneriler tamamlanmış oluyor. Beş öneri de

gerçekte bir biriyle ilişkili,temelde 19 ve 20. yüz yılda yaşanan toplumsal süreçlerin mekansal farklılaşmasını ortaya çıkarmaya çalışıyor.Bu nedenle de coğrafya ile sıkı ilişki gerektiriyor.Bu öneriler, sosyal tarih yazıcılığımızda çok ihmal edilmiş bu boyutun,bu toplantı içinde tartışılmasına,ihmal edilmemesine olanak sağarlarsa,görevlerini yerine getirmiş olacaklar.Ülke mekanındaki farklılıkların hesabını vermiyen tarihte bir şeyler eksik demektir.

' Türkiye'nin Son 150 Yıllık Sosyal Tarihi Nasıl Yazılmalıdır' konulu panelde Sadun Aren'in yapacağı konuşmanın ana çizgileri.

Panel konusunu, yapılacak çalışmanın nasıl bir yaklaşımla yürütülmesi gerektiği biçiminde anlıyorum. Bu nedenle, aşağıda, açıklığa kavuşturulması gerekli bazı temel konuları sıralamakla yetineceğim. Bunları kitabın bazı temel bölüm başlıkları olarak değil, kitabın temel dokusu ile ilgili konular olarak düşünüyorum.

I. Türkiye'nin son 150 yıllık, demekki Tanzimattan ya da İngiliz Ticaret Antlaşmasından bu yana olan sosyal tarihini yazabilmek için önce "Türkiye" değişimine açıklık getirmemiz gerekir: Bilindiği gibi Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı İmparatorluğunun bir devamıdır. Gerçi bu yargıya karşı söylenecek çok şey vardır ama, hiç değilse buradaki maksadımız açısından bunu bir hareket noktası olarak kabul edebiliriz. Ama gene biliyoruz ki, Osmanlı İmparatorluğunun siyasal sınırları 1923'e gelinceye kadar sürekli küçümüş ve ancak bu tarihte ve imparatorluk cumhuriyete dönüşerek bir istikrar kazanmıştır. Böyle olunca, "Türkiye" dediğimiz zaman bundan bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'ni ~~anlamamız~~ ve onun sınırları içinde yaşayan insanları anlamamız gerektiği açıktır. Böylece aynı zamanda ve olayın özüne de uygun olarak, tarihsel bir inceleme konusu olmak açısından -Osmanlı Toplumuyla kıyaslanmayacak kadar- türdeş (homojen) ve dolayısıyla elverişli bir topluma da erişmiş oluruz. Gerçekten eğer Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyıldaki sınırlarına hala yaşıyor olsaydı -kapsadığı halkların büyük çeşitliliğinden ötürü- tek bir sosyal gelişme (tarih) konusu zaten olamazdı. Yani bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'ni esas almak aynı zamanda büyük bir araştırma kolaylığı da sağlar.

Ama böyle yapmanın önemli sakıncaları da vardır. Bunların birincisi, Cumhuriyetten önceki yıllara ait olarak bugünkü Türkiye hakkında bilgi edinme güçlüğüdür. Çünkü bilindiği gibi üniter bir devletin belli bir bölgesi hakkında (istatistiksel) bilgi edinmek bütün hakkında bilgi edinmekten daha güçtür. İkinci sakınca, böylece Türkiye'nin uzun bir süre aynı siyasal yönetim altında beraberce yaşamış olduğu diğer toplumlardan (uluslardan) etkilenmiş olmasının bir çeşit hesap dışı bırakılmasıdır. Oysa uzun süre beraber yaşamının bazı bu uluslar arasında bazı benzerlikler yaratmış olması doğaldır ve bu benzerliklerin sosyal tarih açısından değerlendirilmeleri gerekir. Nihayet son bir sakınca, bugünkü Türkiye'de 1923'ten önce önemli bir Rum ve Ermeni azınlığın yaşamış olmasının

Kaynaklanmaktadır. Filindiği gibi 1915-23 döneminde bu azınlıkların, zorunlu, serbest ya da anlaşmalara dayalı göçleri nedeniyle, bugünkü Türkiye'de yaşayan nüfusun azınlık bileşimi önemli ölçüde değişmiştir. Demek oluyor ki, Cumhuriyet'ten sonraki Türkiye'nin nüfusu Osmanlı dönemindeki nüfusunun hemicelik hem de bileşimi bakımından doğal uzantısı değildir. Bu da sosyal tarih açısından dikkate alınması gerekli bir husustur.

- II. Yukarıda değindiğim konularla ilgili olarak şu araştırmalar yapılabilir:
- Osmanlı döneminde bugünkü Türkiye ile ilgili bilgi kaynakları üzerinde araştırma. Bu araştırmanın amacı kapsanan zaman süresi için hangi konularda ve ne derecede sağlıklı zaman serileri oluşturulabileceğini saptamaktır. Ülkenin bütünü için iyi sonuç alınmazsa, Adana, Bursa ve böyle gibi bölgeler için aynı araştırma yapılabilir.
 - Vergi, ticari usuller, toprak düzeni, yaşam biçimi ve düzeyi gibi konulara Osmanlı Devletini oluşturmuş olan çeşitli uluslar arasında benzerlik olup olmadığının araştırılması. Bu araştırma 150 yıllık dönem boyunca yapılmalıdır. Bu araştırma, sözkonusu ulusların bugünkü farklı gelişmişlik düzeylerinde bulunmalarının açıklanması konusunda ipuçları verebilir. Ayrıca, sadece siyasal yönetim birliğinin ulusları ne ölçüde birbirlerine benzetebildi de ortaya konulmuş olur.
 - Türkiye'de nüfusun evrimi ve özellikle dış göç hareketleri ayrıntılı bir biçimde araştırılmalıdır. Rum, ermeni ve yahudi azınlıkların durumları ve etkilerinin ne olduğu da önemli bir konudur. Doğu anadoluda kürtlerin aşiret düzenleri de aynı bağlamda ele alınmalıdır. Bu araştırmalar azınlıkların sömürüdeki olayındaki durumlarını ve işlevlerini ^{de} ortaya koymaya yönelik olmalıdır.

III. Öncelikle açıklığa kavuşturulması gereken diğer bir konu "sosyal tarih" kavramıdır. Acaba yazılması sözkonusu olan "Türkiye'nin Sosyal Tarihi" toplumun hangi (ne tür) değişme ve gelişmelerini inceleme kapsamı içine alacaktır? Bu konuda önceden bir sınırlama getirilmeyecek olursa -alanın genişliğinden ötürü- sözkonusu tarihin yazılması bir türlü tamamlanamaz.

Sosyal tarihin belirleyici ögesi ekonomik sömürüdür. Buna göre Türkiye'nin sosyal tarihi, çeşitli emekçi sınıf ve katmanların hangi mekanizmalarla sömürüldüklerini, bu mekanizmaların (sömürü biçimlerinin) nasıl bir değişim gösterdiklerini ve bunlara karşı emekçi sınıfların nasıl mücadele verdiklerini ve bu mücadele biçimindeki değişimleri inceleme konusu içine alacak demektir. Böylece çok katlı olmamakla beraber çalışma alanına yeterli bir sınırlama getirilmiş olur.

IV. Bugün olduğu gibi Osmanlı döneminde de Türkiye'nin ekonomik ve sosyal gelişmesinin önündeki en büyük engel gelişmiş ^{kapitalist} ülkelerden (emperyalizmden) gelen baskı ve sömürüdür. Bu nedenle, 19. yüzyılın başından beri Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinin Türkiye'ye yönelik ekonomi politikaları ve bu politikaların Türkiye içindeki destekçileri (işbirlikçileri) ve bu mekanizmadaki değişimler ayrıntılı bir biçimde incelenmelidir. Bu inceleme yapılırken emperyalist ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki siyasal -onu parçalama- emelleri de göz önünde tutulmalıdır. Öyle sanıyorum ki, bu konu, yani emperyalist baskı ve sömürü mekanizması ve bunun toplumsal sınıf ve katmanlarla olan bağlantısı ve bütün bunlardaki değişme ve gelişmeler Türkiye sosyal tarihinin üzerinde kurulduğu en önemli temeli oluşturacaktır.

V. Türkiye toplumunun sınıfsal yapısı ve son 150 yıl içindeki evrimi ayrıntılı bir biçimde araştırılmalıdır. Bu yapılmadıkça ne iç ne emperyalist sömürü yeterince açıklanabilir ne de ülkenin sosyal gelişmesiyle ilgili anlamlı çözümler ortaya konabilir. Bu çalışma aynı zamanda çeşitli emekçi sınıf ve katmanların maruz buldukları sömürü ve baskılara karşı direnme ve mücadele biçimlerini de kapsamı içine almalıdır.

VI. Ekonomik sömürü kendini yeniden üretmesi gereken ve dolayısıyla yasal bir olaydır. Bu nedenle, son 150 yıl boyunca sömürünün dayandığı yasal temeller ortaya konmalıdır. Bunun için ülkenin bütün hukuk sistemini incelemek gerekmez. Sadece mal ve hizmetlerle ilgili hukuk kuralları üzerinde durmak yeterlidir. Bu konuda özellikle İmparatorluğu oluşturan çeşitli ulusal toplumlarda farklılıklar özenle ele alınmalıdır. Çünkü bu tür farklılıkların varlıkları ve nedenleri sonraki farklı gelişmelerin açıklanmasında yararlı olabilir.

VII. Türkiye halkı Osmanlı İmparatorluğunun asker tabanını da oluşturmaktadır. Bu nedenle, savaşların ve askerliğin Türkiye halkının yaşamı üzerinde çok büyük etkisi olması gerekir. Kitapla ilgili çalışmalarda bu konunun, askere alma yöntemleri, savaş süreleri, ve finansman gibi konuları da içerecek biçimde etraflıca incelenmesi gerekir.

VIII. Ekonomik ve sosyal gelişmenin temel aracı sanayileşmedir. Diğer taraftan bir ülkenin komşuları düzeyinde sanayileşmesinin doğal ya da esas olması gerekir. Zaten kapitalizmden önceki dönemde dünyanın çeşitli ülkeleri özellikle aynı bölgedeki ülkeleri arasında ekonomik gelişmişlik bakımından önemli farklılıklar yoktu. Böyle olunca, Türkiye'nin son 150 yıl içinde giderek geri kalmasının ve

az gelişmişlik durumuna düşmesinin doyurucu bir biçimde açıklanabilmesi gerekir. Bu maksatla, 150 yıldan beri Türkiye'deki imalat sanayiinin (zanaatların) durumu, yabancı malların rekabeti karşısında bunların çöküntüye uğramaları, bu gelişmelere karşı tepkiler ve sanayileşme ve kapitalistleşme hamleleri incelenmelidir. Bu bağlamda olarak, son 150 yıl boyunca Türkiye'deki bilim ve teknolojinin durumu ve buna yönelik eğitim çabaları da ele alınmalıdır.

x

Böyle bir kitabın yazılmasının örgütlenmesi sorununa gelince:

Bu konuda iki yol izlenebilir. Birincisinde, kitabın yazılması ile bir kişi görevlendirilir. Bu bir kişiye araştırmalarında yardımcı olmaları için yeterince genç asistanlar verilir. Asistanlar doğrudan doğruya yazara bağlıdırlar ve yazarın istediği bilgi ve belgeleri toplar, araştırmaları yapar ve bunları yazılı ya da sözlü olarak ona iletirler. Yazar bu bilgi, belge ve araştırmaları istediği gibi değerlendirerek kitabı yazar.

İkinci yolda, kitabın yazılması ile bir ekip görevlendirilir. Ekibin üyeleri, aralarında kararlaştıracakları işbölümüne göre, kitabın belli bölüm ya da bölümlerini ayrı ayrı yazarlar. Ekibe yeterli sayıda asistan da verilebilir. Başlangıçta ekip üyelerinden birisi editör olarak belirlenir. Editörün iki görevi vardır. Biricisi ekibin çalışmalarını arasında koordinasyonu sağlamak, diğeri de üyelerin çalışmalarından yararlanarak ve bu çalışmalara dayanarak kitaba bir giriş bölümü yazmaktır.

Bu iki yoldan hangisinin daha iyi ya da doğru olduğu peşinen söylenemez. Hangi yolun izleneceğini eldeki bilim adamları kadrosu ve finansman olanakları ile ilgili somut durumlar belirler. Bu böyle olmakla beraber, eğer araştırmacının kurumsallaşarak devamı isteniyorsa ikinci yol izlenmelidir.

OSMANLI IMPARATORLUĞUNUN SON DÖNEMİNE İLİŞKİN SOSYAL TARİH BELGELERİ

M.Şükrü Hanoğlu

I. Yakın dönem Osmanlı Tarihi'nin kaynaklarına indiğimizde bunların eski dönemdeki kaynaklara nispetle oldukça genişlemiş olduğunu görüyoruz. İlk olarak, teknolojik gelişmeler kayıt sisteminde de yenilikler ortaya çıkarmış ve dolayısıyla yeni tasnif sistemlerini de beraberinde getirmiştir. Örneğin, telgrafın haberleşmede yoğun biçimde kullanılmaya başlanması; sonucunda Bâb-ı Âli ve Mabeyn'in çeşitli vilâyet ve devair ile bu şekilde muhaberatını ve telgraf kayıt defterleri adı verilen yeni bir belgeler yığınını ortaya çıkartmıştır. İkinci olarak, devletin ve modernleşen bürokrasinin toplumsal yaşama daha fazla müdahale etmesi sonucunda ikili bir kayıt artışı gözlenmiştir. Önce, devlet sözkonusu müdahaleyi sağlayabilmek için bir araştırma ve bilgi toplama faaliyetine girişmiştir. Evvelki dönemde çok uzun aralıklar ile çok kaba biçimde yalnızca vergi geliri alanında kullanılmak üzere elde edilmeye çalışılan bilgilerin yerini çok yönlü bir bilgi edinme faaliyeti almıştır. Son aşaması, Nezaret-i Umur-i Ticaret ve Nafia Nezareti'ne bağlı bir İstatistik-i Umumi İdaresi kurulması ile gerçekleştirilen bu çabanın yanında ikinci olarak da modernleşen bürokrasi çok daha yoğun ve sistematik yazışma tekniğini beraberinde getirmiştir.

Bu nedenler ile yakın dönem Osmanlı Tarihi üzerine çalışma yapmayı arzulayan araştırmacıların karşısına muazzam bir belge yığını çıkmaktadır. Bu genişliğe karşılık belgeleri hazırlayanlar ile onlardan yararlanmaya çalışanların farklı bakış açıları bu genişlik içinden belirli konuların çıkarılmasını son derece güçleştirmektedir. Biraz daha açarsak buradaki sorunun çok önemli olduğunu görürüz. Örneğin, Osmanlı Dahiliye Nezareti'nin evrakını ele alalım. Bu evrakın hazırlanış sürecinin belirli bir kullanım amacına yönelik olduğunu unutmamız gerekiyor. Bunlar büyük çapta gelen-giden evrak biçiminde tasnife tabi tutuluyorlardı ve yazışma sonrasında aynı kaba tasnifle düzenlenip arşivleniyorlardı. Burada biz gene örnek olarak Makedonya'da milliyetçilik hareketleri biçimindeki bir konu ile ilgilenirsek karşımıza bu bakış açısından hazırlanmamış bir "Makedonya Milliyetçiliği" dosyası çıkmayacak tam tersine bunları kaba gelen-giden tasnifinden ayıklamak sorunu ile karşı karşıya kalacağız.

Araştırmalarımızda teorik çerçeveleri kullandığımız ölçüde bu alandaki zorluğumuz artma eğilimi gösterecektir. Nitekim, gene örnek olarak Âyânlık kurumu üzerine çalışmak isteyen bir kimse bu müessesenin oluşumunu içinde yaşadık-

ları realite içinde böyle bir yapının gelişimini hiç farkedememiş insanların kaba tasnifinden çıkartmak sonucu ile karşı karşıya kalacaktır.

İşte burada rol bu tür büyük belge yığınlarının belirli konu tasnifleri ile araştırmacıların hizmetine sunacak ön çalışmaya düşüyor. Ancak, örneğin İngiliz ve Avusturya arşivlerinde yapılan bu tür bir kataloglama ülkemizde maddi zorluklar nedeni ile gerçekleştirilebilmiş değildir. Şu anda arşivlerimizde yürütülen büyük tasnif çalışmaları da evrakların kaba tasnifi ile daha doğrusu onları yazanların amaçlarına hizmet eden katalogları ile okuyucuların hizmetine sunmak ki, bu dahi gerçekleştirildiğinde yakın dönem tarihimizin anlaşılmasında çok büyük bir merhale gerçekleşmiş olacak.

Ülkemizdeki arşiv ve kütüphanelere baktığımızda sosyal tarih çalışmalarını açısından araştırmacılara yapılabilecek önerileri ele almadan önce belirtmemiz gereken, gerek bu alanda gerekse tarihimizin bu kesiminin herhangi bir alanında araştırma yapmanın oldukça büyük bir uğraşı beraberinde getirdiği olacaktır.

II. Türkiye'deki Arşiv ve Kütüphanelerde Sosyal Tarih Materyalleri:

Ülkemizde yakın dönem tarihimizi araştırmaya yönelik arşivlerin başlıcaları; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Arşivi, Dışişleri Bakanlığı Hazine-i Evrak Arşivi, Genelkurmay Başkanlığı Arşivi (Ankara), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (Ankara) en geniş İstanbul Müftülüğü'nde muhafaza edilen ve pek çok mahallî arşivde örnekleri bulunan Şer'îye Sicilleri oluyor. Kütüphanelerin başında ise İstanbul Üniversitesi, Süleymaniye, Atatürk (İstanbul), Topkapı Sarayı Kütüphaneleri geliyor.

Askeri Tarih dökümanlarını ihtiva eden Genelkurmay Başkanlığı Arşivi ile gene Ankara'da bulunup Kurtuluş Savaşı dönemine ait belgeleri içeren Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivleri ile Nezaret-i Umur-i Hariciye'nin kuruluşu sonrasındaki Dışişleri evrakını kaba bir tasnifle okuyucularının istifadesine sunan Dışişleri Bakanlığı Hazine-i Evrak Arşivi bu alanda konumuzun dışındadır.

Yakın döneme ait belgelerin büyük bir çoğunluğunun bulunduğu Başbakanlık Osmanlı Arşivi tabii ki sosyal tarih araştırmaları için de büyük bir kaynak olarak karşımıza çıkıyor.

Bu arşivde Cevdet Tasnifi adı verilen tasnif içerisinde sosyal yaşamı ilgilendiren çok sayıda vesika bu ad verilen bir tasnifte değil fakat pek çoğu kendi adlarının dışındaki konularda da belgeleri ihtiva eden düzenleme birimlerinde bulunuyorlar.

Ancak, maalesef Cevdet tasnifinin belgelerinin pek azı yakın döneme ulaşabiliyor. Bu açıdan bu tasnif daha evvelki dönem üzerinde araştırma yapacak araştırmacılara önerilebilecek bir düzenleme birimi oluyor.

İkinci olarak karşımıza Bâb-îâli Evrak Odası tasnifi çıkıyor. Bu tasnif Sadaret ile vilâyât, devair ve eyalât-ı mümtaze idarelerinin muhaberatı ile bâzı şifre defterlerini ihtiva ediyor. Bu tasnifin daha yeni açılan bir diğer bölümü ile de vilâyetler ile Sadaret makamının muhaberatını düzenliyor. Bu tasnif çok kaba ve evrakı yazanların bıraktığı araçlar ile kullanılan bir birim durumundadır. Yani her nezaret ile sadaretin yazışması için kullanılan reft-âmed (gelen-giden) defterleri aracılığı ile önce belgeleri tespit ve umum numarası taşıyanları da isteyebilmek mümkün oluyor. Tasnifteki en büyük eksiklik henüz hıfz evrakı adı verilen sadaret tarafından önemli görülerek tutulan ve iade edilmeyen evrak ile sadaretin en önemli kalemi olan mühimme kalemine ait düzenlemelerin tamamlanmamış olması. Fakat bu tasnifte bilhassa Dahiliye Nezareti ile Sadaret arasındaki muhaberatın sosyal tarih açısından büyük önem taşıdığını belirtmek gerekiyor. Fırıncıların grevinden, 1908 sonrasında politik amaçlı boykot ve grevlerine kadar pek çok bilgiyi buradan çıkartabilmek mümkün ama bu bilgilerin çıkarılması ilk bölümde zikrettiğimiz zorlukları beraberinde getirmekte. Dolayısıyla bu konularda yapılan çalışmalarda Dahiliye Nezareti Gelen-Giden Evrakı'na fazlaca iltifat edilmediğini görüyoruz. Aynı şekilde özenli bir çalışma ile yeni tasnife açıldığını belirttiğimiz Bâb-îâli Evrak Odası Vilâyetler Gelen-Giden Evrakı tasnifinde de aynı olayları vilâyetler düzeyinde ortaya çıkarabilmek mümkün olabiliyor.

Üçüncü ve çok önemli bir kaynak, Arzuhal Defterleri adı verilen ve vatandaşların Sadaret'e yaptığı müracaat ve şikâyetleri kapsayan bir tasnif oluyor ki bu tasnif birçok yerde çok ilginç sosyal gelişmeleri de bizim araştırma sahamızın içine sokabiliyor. Maalesef ve müracaatların nasıl sonuçlandırıldığını anlayabilmek büyük çoğunlukla mümkün olamıyor ama en azından şikâyet ve istekleri öğrenmek bile bize büyük faydalar sağlıyor.

Dördüncü önemli tasnif ise irade katalogları oluyor. 1310/1894 yılına kadar karışık bir düzen gösteren iradeler bu tarihten sonra bölümlere ayrılmış durumdadır. Bilhassa II. Abdülhamid döneminde büyük çapta kullanılan bu irade müessesesi içinde irade-Dahiliye ve irade-Hususî düzenlemeleri içinde sosyal tarih ile ilgili vesikalara ulaşabilmek mümkündür. Ancak burada datarih sırasına göre sı-

ralanmış bu irade gruplarını tarayarak bunlar içinde ilgili olanları çıkartmak zorluğu tabii bizi karşılıyor.

Beşinci kaynağımız ise Yıldız Tasnifi oluyor. Bugün Yıldız tasnifinin yalnızca Yıldız Esas Evrakı adı verilen bölümü okuyucuların tetkikine açık ama diğer bölümlerinin de kısa sürede araştırmacılara açılacağı arşiv yetkilileri tarafından belirtiliyor. Yıldız Tasnifinin bugün açık olan bölümü Yıldız Esas Evrakı'nda ağırlık siyasal belgelerdedir. Ancak bunun yanısıra hemen hemen akla gelebilecek her konuda bu tasnif içinde belgeler bulabilmek mümkündür. Bilhassa 11-14. kısımlar arasında devlet ricelii tarafından bazıları sosyal pek çok konuda verilmiş lâyhalar yer almaktadır ki bunların incelenmesi araştırmacılara ilginç belgeler sunabilir. Yıldız tasnifinin bugün açık olan kısmının en büyük mahzuru arşivin belirli bir kısıta göre düzenlenmemiş olmasıdır. Burada da okuyucu kataloğu baştan sona taramak sureti ile bilgi edinmek ve bu bilgilerden yola çıkarak dökümanlara ulaşmak zorundadır. Diğer bölümlerden Eâb-ıâli Evrak Odası ve İrade tasniflerine göre tek avantaj yakın tarihte hazırlanmış bir katalogdan yararlanabilmek olmaktadır.

Yıldız tasnifinin henüz açık bulunmayan bölümleri de hemen her konuda büyük bilgi ihtiva ederler. Bu bölümler Yıldız Perâkende, Sadaret Hususi Marûzat, Sadaret Resmî Marûzat, Mütenevvi (Günlük) Marûzat dır. Bilhassa bunlardan ilk ikisi çok geniş ve değişik dallarda bilgi veren kaynaklardır. Tespitlerim sırasında hemen her konuda bilgi edinme arzusunda olan Sultan II. Abdülhamid'e sunulan bu bilgiler arasında sosyal tarih ile ilgisi olabilecek ilginç belgelerden tespit edebildiklerim, Perâkende bölümünde, İdare-i Mahsusa'da 1298/1880 tarihli grev¹, Rusya'daki grevlerde sosyalistlerin rolü hakkında Salih Münir Paşa'nın arızası ve sunduğu bilgiler², İslâm kadınlarının erkeklerin temasından korunması için tramvayların ön taraflarına perde konulması hakkındaki karar³, verilebilecek ilginç örnekler oluyor. Sadaret Hususi Marûzat'ında ise, Cibali Tütün Fabrikasında amelenin grev çıkartmak istediğine dair rapor (1310-1892 tarihli)⁴ aynı fabrikadaki 1906 tarihli greve ilişkin belgeler⁵, g_ene 1892 (1310) yılında Karaağaç'daki tuğla amelesinin grevine ilişkin belgeler⁶, Meşrutiyet sonrasındaki hamallar grevi⁷, Ekmekcilerin grevi hakkında yurt dışında yapılan neşriyete dair Washington Sefiri Aristaki Efendi'nin 1907 (1325) tarihli arızası⁸, Uşak halı fabrikasının işçi ve halk tarafından tahribi⁹, Et fiyatlarının yükselmesi için alınan tedbirler¹⁰, içki tüketiminin önlenmesi için birahane ve gazinolar dışında içki tüketiminin yasaklanması ve işrete karşı alınacak tedbirleri havi emirname (1309-1894)¹¹, İstanbul'da ekme fiyatlarını

belirli bir seviyede tutmak için kurulan komisyon¹² burada verilebilecek ilginç örnekler oluyor.

Kısaca belirtmemiz gerekiyor ki sosyal tarih araştırmacıları muhakkak Yıldız'ın açık veya kısa bir süre sonra açılacak tasniflerinde araştırma yapmak zorundalar.

Başbakanlık Arşivi'nden sonra yakın dönemle ait oldukça az belgeyi ihtiva etmekle beraber belirli bir düzenden yoksun olarak bu döneme ait çeşitli vesikaları bulundurabilen Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi de araştırmacıların dağınık ama alfabetik sıra ile düzenlenmiş sınırlı kataloğundan yararlanarak sosyal tarih alanında da belgelere ulaşabileceği bir arşiv durumundadır. Ama tekrar belirtmemiz gerekirse bu arşivin önemi daha ziyade imparatorluğun önceki dönemlerine ait bilgileri ihtiva etmesinden kaynaklanmaktadır.

Şer'i Siciller arşivi ise herhalde sosyal tarih üzerine çalışanların en önemli olarak niteleyebileceği arşiv olmaktadır. Burada hemen hemen sosyal hayatın her alanında bilgiler edinebilmek mümkün olabilmektedir. Sicillerin detayı çok geniş olduğundan burada yalnızca onların büyük önemine değinmekle yetinmek istiyorum, ancak modernizasyon hareketiyle beraber önemini yitirse de bu kaynakların sosyal tarihçiler için vazgeçilmez bir başvuru alanı olduğunu tekrar vurgulamak isterim.

Kütüphanelerimize gelince bunlardan bilhassa üçü üzerinde durmak gerektiğine işaret etmiştik. Doğal olarak bu üç kütüphanemiz üzerinde durulmasının nedeni ihtiva ettikleri yazma koleksiyonlarından dolayıdır. Bilhassa İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi bu açıdan önemle üzerinde durulması gereken bir kaynaktır. Kütüphanenin kaynaklarının pek çoğu 31 Mart olayı sonrasında Yıldız Sarayından Üniversiteye taşınan yazma ve matbu eserlerden oluşmaktadır. Ben burada sosyal tarihçilerimizin ilgisini bilhassa iki kitaba çekerek kaynakların önemine işaret etmeye çalışacağım.

Bu kaynaklardan birincisi Sultan tarafından özel olarak hazırlatılan bir istatistik kitabıdır.¹³ Burada pek çok alanda grafik ve eyâletlerdeki durumu kapsayan haritalar yardımıyla inanılmaz incelikteki bilgiler hazırlanmıştır. Bunlar içinden ilgi çekebilecek iki tabloyu gene yalnızca dikkat çekme maksadı ile sunmakta yarar görüyorum.

6

İlk tablo,10 yaşından yukarı menfaatlı bir işde iştigal eden nüfusun dağılımını vermektedir.Çatalca 33.800 kişi ile en başta 36.sırada gelmekte, onu 97.800 kişi ile 35. sırada Zor ve 110.000 kişi ile İzmir,119.000 kişi ile Girid ve 120.000 kişi ile Van izlemektedir. Beklenenin tersine Dersaadet 830.000 kişi ile ancak yedinci sırayı almakta onu altıncı olarak 850.000 ile Hüdavendigâr üçüncü sırada 875.000 ile Trabzon izlenekte en büyük oran ise 1.910.000 ile Hicaz'da gerçekleşmektedir. Aynı konu üzerinde ayrıca eserin 9 ncu varlığında diğer grafik ve tahliller verilmektedir.

Gene İmparatorluk nüfusunun mesleklerine göre dağılımını ele alan bölüm eserin 10 ncu varlığından itibaren yer almaktadır.İlginç bir husus burada esnaf ve işçilerin aynı kategoride ele alınmalarıdır.Bu genç kategori "meşgul buldukları Sanayi ve Ticaretin envan'ıyla meşgul olanların miktarı başlığını taşımaktadır. En başta yani 70. ve son sırada 15.000 kişi ile Şekerciler gelmekte,54. sırada Mermer taşı ve siyah yazı taşı ticareti ile uğraşanlar21.000 kişi ile yer almakta 34.sırada 45.400 kişi ile ipek fabrikası işçileri,26.sırada 65.800 çalışanı ile terziler, ikinci sırada 199.300 çalışanı ile Değirmen fabrikası amelesi ve birinci sırada 237.000 kişi ile bakkallar yer almaktadır. Bunun yanında bu meslek erbabının vilâyetlere göre dağılımı da harita ve grafikler yardımıyla detaylı bir biçimde ele alınmaktadır.

Aynı eserin beşinci varlığında ise ülkedeki Fakir ve Gariblerin miktarı ve coğrafi dağılımı ele alınmaktadır.En az sayıda garib ve fakir Ankara,Bağdat, Şehremaneti ve Çatalca'da bulunurken en fazla bu vasıftaki eghasHüdavendigâr, Musul,Hicaz ve Zor'da bulunmaktadır

Bir diğer ilginç istatistik kitabı¹⁴ ülkede akla gelebilecek her konu hakkında çok ilginç bilgiler vermektedir. Örneğin,44 ncu varakta,Darülacezenin kuruluşundan 1313/1897 senesine kadar barındırdığı acezenin istatistiği, 48 de Memalik-i Şâhâne'de mevcut hastahaneler ile etibba ve memurin ve sairenin listesi ve 1897 senesinde hastahanelere kabul olunanlar ile vefat eden ve şifa bulanların detaylı tabloları,58 de mehakim-i adliyede rüyet ve hüküm olunan cünha ve cinayât davalarının miktarı ve bölgelere göre dağılımı,79 da aynı yıl mevcut hapisanelerde mevcut suçlular bunların suçlarının dağılımına ve bölgelere göre istatistikleri,133 de zirai mahsulât istatistikleri 173 de memurların istatistikleri ve dağılımları incelenmektedir.

Her iki yazma da sosyal tarihçiler için fevkâlâde birer kaynak niteliğindedir.Gene aynı kütaphanede hapisane ve hastahanelerle ilgili çeşitli istatistikleri veren¹⁵, fırınların işleyişi ve fiyatlar hakkında bilgi veren¹⁶ yazmalar da ilginç örnekler arasındadır.

Bu kütüphanemiz dışında Süleymaniye, Topkapı Sarayı Müzesi ve İstanbul Atatürk kütüphanelerinde sosyal tarih ile ilgili yazmalara ve son kaynakta Muallim Cevdet Bey'den kalan vesikalar içinde aynı konuyu ilgilendiren çeşitli belgelere ulaşmak mümkünse de son dönem Saray kütüphanesini ihtiva etmesi bakımından İstanbul Üniversitesi kütüphanesi özel bir önem taşır. Ayrıca, aynı yerdeki büyük fotoğraf koleksiyonu içinde sosyal tarihçiler için ilgi çekici olabilecek olanlar da bulunmaktadır.

III. Türkiye İle İlgili Kaynakları Havi Diğer Koleksiyonlar:

Tabii herhalde bunların en ilginçlerinden birisi belki de en önemlisini bizzat USTE'nin koleksiyonu oluşturuyorsa da bu bizim fazlaca bilgi sahibi olmadığımız bir alan olmaktadır. Fransa'da konu ile ilgili kaynakların pek çoğuna P.Dumont çalışmalarında dikkat çekmiştir. Ancak üzerinde durulmayan iki kaynak bilhassa Balkanlar ile çok yakından ilgilenen Avusturya-Mağaristan İmparatorluğu Arşivleri (Haus-, Hof- u. Staatsarchiv/Österreichisches Staatsarchiv) ile bölünen Alman Arşivi'nin Doğu'da kalan bölümü olan Zentrales Staatsarchiv olmaktadır. Her iki arşivde de siyasal belgeler yanında Türkiye'deki sosyal duruma ait çok ilginç bilgiler vardır ki bu iki kaynak (son kaynaktaki belgelerden bir ölçüde yararlanan D.Quatert dışında) çok az olarak kullanılmıştır.

IV. Sonuç:

Bir siyasal tarihçinin herhalde sosyal tarihçileri yönlendirebilecek bilgileri vermesi bir hayli güç bir olgudur. Ancak, galiba ülkemizdeki sosyal tarih çalışmalarının gösterdiği amatörlik ve atalet buna bir ölçüde maalesef imkân vermektedir. Ülkemizdeki tek ciddi tarih dergisi olan Belleten politika olarak uzun süren yayın hayatında, sosyal tarih konularına çok az yer vermiştir. Günümüzdeki diğer magazin türü tarih dergileri ise her buldukları ilginç belgeyi yerli yerine oturtmadan ne olduğunu bilmeden neşretmek dışında veyahut her bulunan nizamname veya beyannameyi lâtın harflerine çevirerek yayınlamaktan başka bir iş yapmamaktadır. Galiba artık sosyal tarih yapmaya çalışanların magazin tarih dergilerinde ilgi çekici transkripsiyonlarla katkı sağlama faaliyetini bırakarak arşivlere girmesi kütüphanelerin yazma koleksiyonlarını taraması gerekmektedir. Geneli bilinmeyen bir alanda katkı yapmanın imkânı bulunmamaktadır. Ayrıca her ne kadar aksi kolaylıkla iddia edilebilse de sosyal tarih, verilerine ulaşmadan teorisi yapılabilecek bir alan da değildir. Bu kongreye katılanların konu hakkında en az bilgi sahibi olanı olmakla birlikte olayı dışardan gözlemleyen olma sıfatıyla bu hususlara bizzat dikkat çekmek isterim.

NOTLAR

- (1). BBA-Yıldız Perâkende, Z 1298/no.399
- (2). BBA-Yıldız Perâkende, Za 1322/no.1922/1.
- (3). BBA-Yıldız Perâkende, 27 Ca 1308/no.1177.
- (4). BBA-Y/Sadaret Hususi Marûzat, 10 L 1310/no.2169.
- (5). BBA-Y/Sadaret Hususi Marûzat, 6 S 1324/no.287.
- (6). BBA-Y/Sadaret Hususi Marûzat, 9 Za 1310/no.2473.
- (7). BBA-Y/Sadaret Hususi Marûzat, 29 S 1327/no.93/1.
- (8). BBA-Y/Sadaret Hususi Marûzat, 5 N 1325/no.1808.
- (9). BBA-Y/Sadaret Hususi Marûzat, 11 S 1326/no.279.
- (10). BBA-Y/Sadaret Hususi Marûzat, 13 Ş 1307/no.
- (11). BBA-Y/Sadaret Hususi Marûzat, 21 B 1309/no.2674.
- (12). BBA-Y/Sadaret Hususi Marûzat, 27 N 1308/no.3024.
- (13). İstatistik, TY.9075.
- (14). Nezaret-i Umur-i Ticaret ve Kafia, İstatistik-i Umumi İdaresi, Devlet-i Aliyye-Osmaniyenin Fin Uç Yür On Uç Senesine Mahsus İstatistik-i Umumisidir, (1315), TY.9184/6.
- (15). TY.D.8.
- (16). TY.8941.

To the Board of
The Dutch Royal Academy of Sciences
Het Trippenhaus, Kloveniersburgwal 29
1000 GC Amsterdam

1st June 1989

Dear Sirs,

I am resigning from my post in the International Institute of Social History, as the Director of the Institute has made it impossible for me to continue to work in this capacity through his arbitrary decisions and interventions, which have been countenanced rather than rectified by Mr. van der Mei from your Academy and now that it appears that the legal channels for redressing the situation will take a long time, if ever, to yield results.

I am resigning, because: (1) I can not reconcile with the continuation of my responsibilities the fact that the collaboration of such distinguished scholars in my field as Oya Baydar and Mete Tunçay with the Department have been impeded in contradiction to the principles of political neutrality, scientific objectiveness and in spite of my repeated requests; (2) I refuse to accept a situation where I am kept in ignorance of the affairs of my department (!), let alone being allowed to discharge those responsibilities which come under my domain or being consulted on such matters; (3) I will not consent to the redefinition of my position as formulated by Mr. Fischer in his letter of 1st of March 1989 in disregard of the Agreement and the contact between us; (4) I find it impossible to carry on my work under the present conditions, where as a result of the foregoing, the Department is compromised by connections lying totally outside of its scientific research and documentation functions, and to which I have absolutely no intentions of contributing (here I am not referring to any technical aid) and where the activities of the Department in Turkey are effectively run by a Dutch diplomat.

Indeed, for the last six months, after taking my case to the Administrative Court, Mr. Fischer and his assistant have severed *all contact* with me, including routine business, in a blatant attempt to force my resignation. Apart from all the matters of principle cited above this *de facto* situation leaves me with little choice, but to resign.

Thus, for me as a Turkish historian living in exile, a period starting after 1985 September with the repeated invitations of Mr. Fischer for me to realise my project of "Establishing A Research and Documentation Center in Western Europe on the Social History of Turkey" in Amsterdam, has come to an end.

One wonders whether the Department of Turkey, for the creation of which I not only contributed my own efforts but mobilized the support of hundreds of colleagues, friends, associations, parties and institutions in Turkey as well as throughout Europe during this period of almost four years, will enjoy continued success under the Directorship of Mr. Fischer, based as it is on the exploitation of the goodwill and the desperation of people under a repressive regime.

I know the power of money. Undoubtedly, the spending of large sums of money from unknown sources made available by the Stichting Beheer IISG, apart from those of the IISG, without the recipients of these funds being made aware of any distinction between these institutions, and in a way totally lacking in openness and accountability, is an effective method.

I also know that for the Director of a sizeable Institute to travel to Turkey seven or eight times within a span of two years, holding such meetings as he did on Wednesday, the 3rd of August 1988 in the home of Mr. van Renselaar in Ankara (resorting, on this occasion, to the bluff that the Department of Turkey was to be closed down and spending hours denigrating the person responsible for the Department to his countrymen, provoking colleagues against each other, etc., etc.) are not, *unfortunately*, totally without effect.

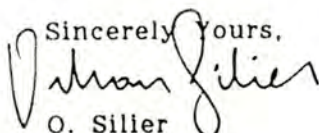
I nevertheless think that success procured by such means is doomed to be short lived. I am of the opinion that what can be attained on the basis of respect of mutual interests, observation of the provisions of agreements, mutual trust and cooperation cannot be replaced by *faits accomplis*, cunning, legal traps or fast operations staged with plentiful funds.

Finally, I would like to point out that the above developments, besides stemming from a totally arbitrary concept of administration not having the slightest regard for the rights and interests of others, are also *discriminatory acts against me as a foreigner*. It seems that the idea that a foreigner, and especially, a foreigner from an underdeveloped country, can only undertake functions of an assistant or consulting nature in Dutch institutions, and cannot assume administrative or decision making functions, even in relation to matters relating to his or her country, has surfaced in an institution like the IISH. The attitude of "we know even your country and your history better than you do," the first bitter instances of which I encountered during the opening activities of the Department of Turkey in November 1987, has now as a last step extended itself, in flagrant violation of academic custom, to denying me the editorship of the proceedings of an international conference which I conceived from its title down to its speakers and the topics of the different contributions and for which I carried out the whole scientific organization.

The same attitude was unfortunately displayed by Mr. van der Mei, who refused to grant me an appointment when I asked to see him before taking my case to the Administrative Court, but instead took it upon himself to instruct me as to where I should address my letter of resignation. Therefore, the opening remarks of the lawyer representing your Academy before the Administrative Court on the 16th of May, ridiculing the fact that I came to court accompanied by a professional translator - procured by my lawyer - did not, *any more*, astonish me.

In short, I cannot continue with my duties, faced as I am with a series of injustices and impositions in gross violation of the Agreement I concluded with the administration of the IISH for the establishment of this Department, with the minimum purport of the designation of "Head of the Department of Turkey," and even with my duties as "scientific researcher." I do not wish to implicate my name in affairs or connections I have no responsibility in, and which I believe to be contrary to the nature and traditions of the IISH. I leave my duties at the IISH, *feeling almost physical pain* at the real costs to the IISH behind the façade of an expensive new building and the promise of ever greater funds. I would still like to hope that before it is too late, in the near future the workers' movement and the scientific tradition will reclaim this Institution which houses collections witness to the struggles of millions of men and women over hundreds of years.

Sincerely yours,

O. Sillier